

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

Themanummer

“Ot en Sien in Ede”

1997 - 1

m. meeuwissen

Bedrijf: Frankeneng 102
Postadres: Amsterdamseweg 66
6712 GK Ede
Tel.: (0318) 63 50 50
Fax: (0318) 62 29 27

meeuwissen
voor versheid, kwaliteit en service

CHOCOLATERIE

≡ Le Bâton ≡
Superieur

HOF VAN GELDERLAND EDE

G.C. Meeuwissen-de Wilde

de lekkerste winkel van Ede

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken
Draadmateriaal
Gereedschap
Verf
IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex
Wandplaten Schroten
Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

* Wij geven u een deskundig advies

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
25e jaargang nr 1 maart 1997

Van het bestuur

Het tweede themanummer van "De Zandloper" ligt voor u. Het bestuur is bijzonder verheugd over dit doorwrochte werkstuk van de hand van de heer C.E.H.J. Verhoef, lid van de Werkgroep Geschiedenis. In een eerder nummer van "De Zandloper" (1996, nr. 3) werd eveneens een interessant artikel van deze auteur gepubliceerd over "De Christelijke Normaallessen te Ede".

Dit themanummer "Ot en Sien in Ede" verschaft een goed inzicht in de bemoeienis die de gemeentelijke en de rijksoverheid in de periode van 1905 tot 1926 met het lager onderwijs in Ede hebben gehad. Het bestuur is de Werkgroep Geschiedenis, en met name de heer Verhoef, zeer erkentelijk voor deze belangwekkende bijdrage.

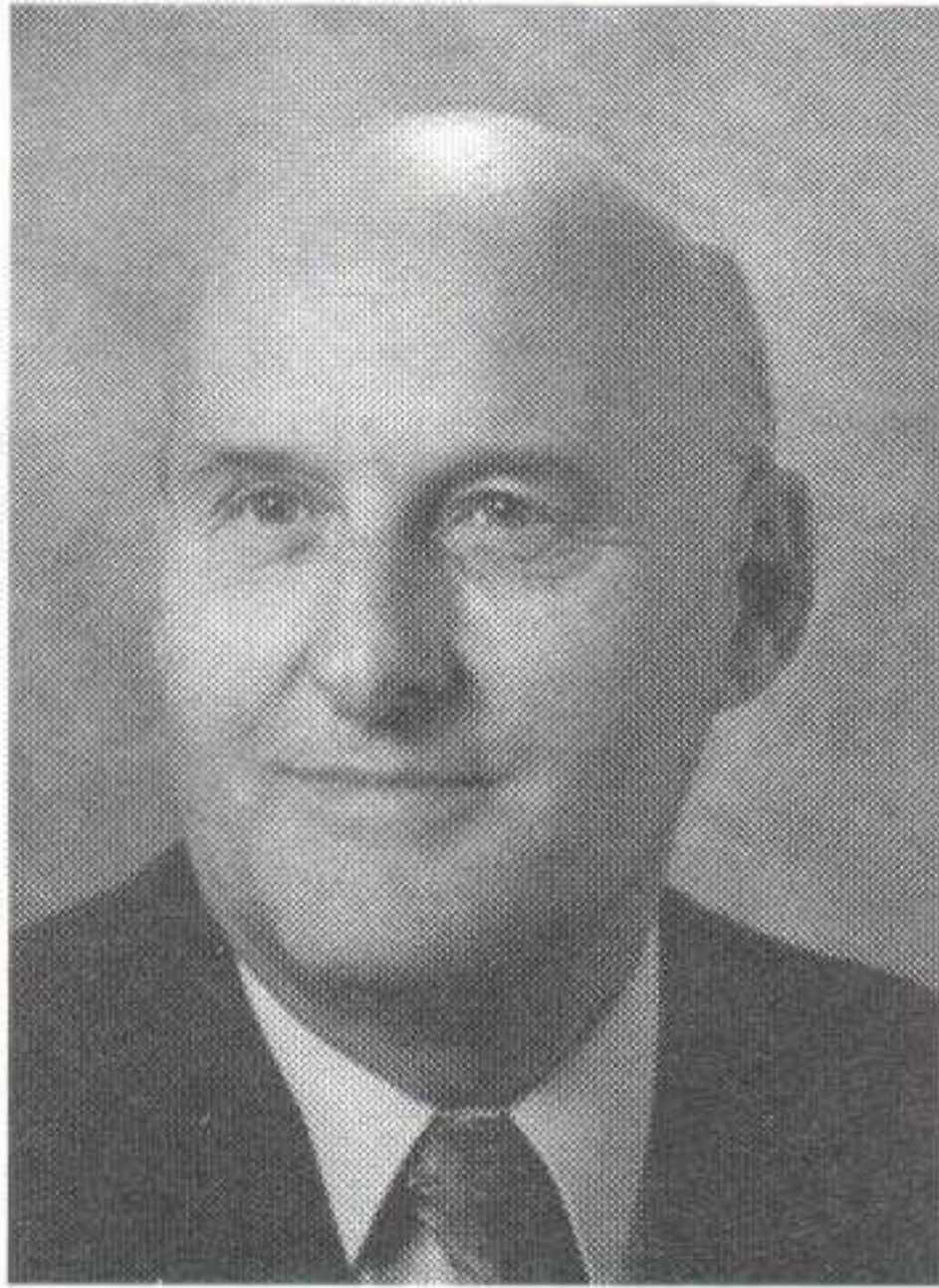
De afgelopen maanden heeft het bestuur van de Vereniging Oud Ede tweemaal gereageerd op ontwikkelingen van ruimtelijke aard in Ede. Ten eerste heeft de vereniging nogmaals aan het College van B en W te kennen gegeven dat niet gebouwd mag worden in de tuin van De Hooge Paaschberg. Ten tweede is van verenigingswege positief gereageerd op het bestemmingsplan "Ede Omgeving Stationsweg". In dit plan wordt het Zwarte Laantje weer in zijn geheel toegankelijk gemaakt. Wij hebben enkele suggesties gedaan die het wandelplezier in het laantje zouden kunnen vergroten.

Tot slot vragen wij uw aandacht voor enkele mutaties die zich binnenkort in het bestuur zullen voordoen. Tijdens de jaarvergadering van 24 april 1997 (noteert u deze datum alvast in uw agenda?) zullen twee bestuursleden statutair aftreden. Wij zoeken voor hen twee vervangers, zodat het algemeen bestuur, dat zesmaal per jaar vergadert, op sterkte kan blijven. Wij roepen graag uw medewerking in bij het zoeken naar geschikte kandidaten. U kunt de naam van uzelf of van iemand die u voordraagt tot 20 maart opgeven bij de secretaris van de Vereniging Oud Ede, de heer D. van Veldhuizen. Ook voor nadere inlichtingen kunt u bij de secretaris terecht; zijn telefoonnummer is (0318) 620348.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit mevrouw H.A. Blaauw-de Wit (voorzitter), de heer D. van Veldhuizen (secretaris) en de heer W. Kempe (penningmeester).
- * De contributie bedraagt 20 gulden per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
- * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
- * Conservator van het museum is drs. D.J. List.
- * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.J. List, J.J.P. Nijdam, H. van Scherrenburg en G.H. Stel.
- * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
- * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede. ISSN 1384-7090

In memoriam G.W. Onderstal

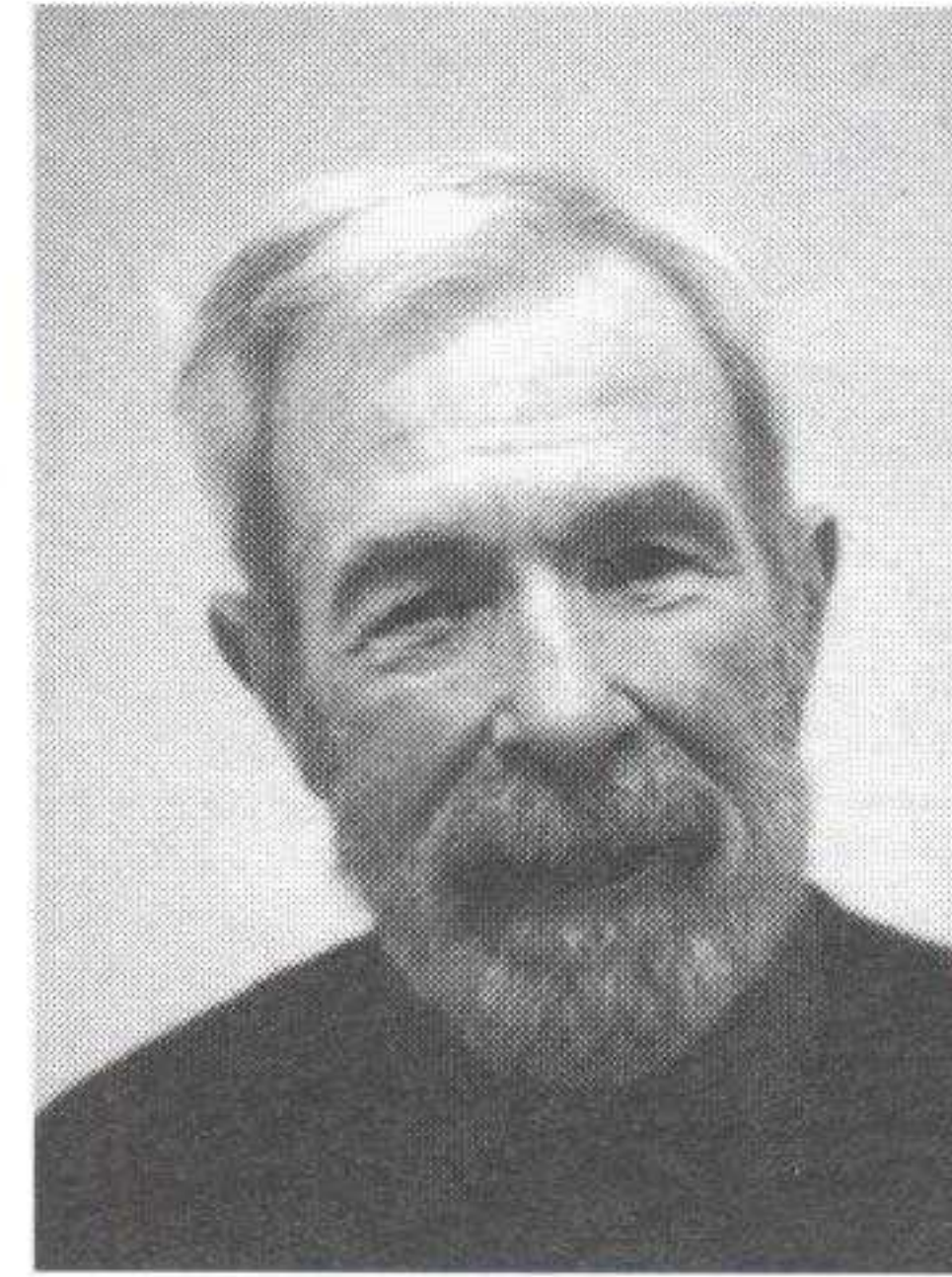

Op 3 december 1996 overleed op 68-jarige leeftijd de heer Gerard Onderstal, voorzitter van de Werkgroep Geschiedenis en lid van de redactie van "De Zandloper". De leden van de Werkgroep waren diep geschokt, toen zij het overlijden van hun voorzitter vernamen. Ook de redactie acht het heengaan van collega Onderstal een groot verlies.

In 1986 zocht Gerard Onderstal contact met het bestuur. Hij was van mening dat de Vereniging Oud Ede de geschiedenis van Ede vanaf ongeveer 1900 te boek moest stellen. Er waren weliswaar al enkele lezenswaardige boekjes verschenen die op anecdotische wijze vertelden over het leven en werken in het Ede van zo'n zeventig jaar geleden, maar een goed gedocumenteerd boek waarin per onderwerp (bijvoorbeeld "het onderwijs" of "de bejaardenzorg") een geschiedkundige beschrijving wordt gegeven, was er niet. Het heeft daarna nog jaren geduurd voor de Werkgroep Geschiedenis haar huidige werkwijze gevonden had.

Gerard Onderstal was een prettig mens in het omgaan met anderen. Hij toonde begrip voor de standpunten van een ander, maar hij liet zijn eigen opvattingen niet ondersneeuwen. Zijn inbreng in het verenigingswerk van Oud Ede zal node worden gemist.

In memoriam D. de Nooy

Eveneens in december 1996, op de 16e, overleed op tachtigjarige leeftijd de heer David de Nooy, die van 1978 tot 1984 voorzitter van de Vereniging Oud Ede was. Hij was geknipt voor deze functie, mede doordat hij een geboren en getogen Edenaar was en zich betrokken voelde bij een groot aantal instellingen van maatschappelijk nut. Zo was hij onder andere buurtmeester van de buurt Ede-Veldhuizen, jarenlang voorzitter van de Stichting Trapakkers, en lid van het "Comité Belgische Vluchtelingen". Al deze organisaties vertonen verwantschap met de Vereniging Oud Ede.

Samen met ds. J. Hengeveld leidde David de Nooy in de zomermaanden toeristen langs Edese bezienswaardigheden. Hij stond bekend als een man die knopen kon doorhakken en die niet hield van halfslachtige oplossingen. Het bij stukjes en beetjes afbreken en weer opbouwen van Ede kon zijn waardering niet wegdragen.

David de Nooy was een waardig voorzitter van onze vereniging. Hij was van een generatie Edenaren die het Ede van tussen de twee Wereldoorlogen op hun duimpje kenden, en op wie wij, wat hun herinneringen betreft, jammer genoeg steeds minder een beroep kunnen doen. David de Nooy heeft terecht de erepenning van de gemeente Ede ontvangen. Het bestuur van de Vereniging Oud Ede gedenkt hem met grote dankbaarheid.

“Ot en Sien in Ede”

Enkele aspecten van het lager onderwijs in de gemeente Ede in de periode 1905-1926 aan de hand van de verslagen van de “Plaatselijke Commissie van Toezicht”.

A. Toezicht op het lager onderwijs

1. Korte voorgeschiedenis

Ons beeld van het lager onderwijs in de 17e eeuw wordt nog steeds bepaald door het beroemde schooltafereeltje “De slapende schoolmeester” van Jan Steen⁽¹⁾. Op humoristische wijze schilderde deze Hollandse meester hoe in die tijd soms onderwijs werd gegeven. Achter zijn lessenaar zit de onderwijzer zijn roes uit te slapen. Voor hem krioelt een schare kinderen die alle soorten kattenkwaad uithalen. In de deuropening wordt een varken, symbool van dronkenschap, het lokaal ingeduwd.

Tot in de vorige eeuw lag op menige kathedder een zogenaamde “ongeluksvogel”. Meester wierp dit voorwerp naar lastige leerlingen die het moesten terugbezorgen. Vervolgens werd de deugniet getuchtigd met behulp van de “handplacke” of een roede van wilgetakken. Soms kreeg een leerling die zich misdroeg een bord om zijn hals met het opschrift “Kwaatdoender”. Hij werd dan voor de klas, eventueel op een tafel, te kijk gezet. Voor de dommen was er een bord met de afbeelding van een ezel⁽²⁾.

Sinds Jan Steen is er veel veranderd. Plaatselijke en gewestelijke autoriteiten in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden hebben via instructies en verordeningen getracht het onderwijs te verbeteren. Vooral de in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen heeft een belang-

rijk aandeel in de onderwijsvernieuwing gehad⁽³⁾.

In 1795 werd de Republiek door de Fransen veroverd. Ons land werd een eenheidsstaat onder een centraal gezag en de wetten golden voortaan voor het gehele land. De eerste Nederlandse onderwijswet, de schoolwet van minister Van der Palm, dateert uit 1801 en regelde onder meer het toezicht op het onderwijs door 35 departementale schoolopzieners en door plaatselijke schoolcommissies.

Deze toezichthouders kregen een grootse taak toebedeeld. Naar de mening van de minister was in het onderwijs “het eene nog melaatscher dan het andere”: er deugde niets van de manier waarop het onderwijs werd gegeven en bovendien waren de leerboeken “nutteloos en vervelend”. Daarom moesten opzieners en commissies voor een ingrijpende onderwijsvernieuwing zorgdragen⁽⁴⁾.

In de loop van de 19e en in het begin van de 20e eeuw is via verschillende wetten het aantal te onderwijzen vakken gestaag uitgebreid⁽⁵⁾ en de inhoud per vak voortdurend aangepast aan nieuwe inzichten. Ook aan het geven van lager onderwijs werden steeds meer wettelijke eisen gesteld. Al in 1806 werd bepaald dat alleen een akte van algemene toelating daartoe het recht gaf.

Noot van de redactie

Hele generaties zijn opgegroeid met “Het boek van Ot en Sien” door Jan Ligthart en H. Scheepstra, met tekeningen van C. Jetses. De in dit nummer opgenomen illustraties zijn ontleend aan dit boek, en wel aan de 24e druk, die in 1994 bij A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij BV te Amsterdam het licht zag. Deze herdruk van “Het boek van Ot en Sien” is uitgegeven naar de oorspronkelijke editie die in 1911 bij Uitgeverij J.B. Wolters te Groningen verscheen. Wij betuigen onze dank aan de heer F. Schreuder, die ons, namens laatstgenoemde uitgeverij, welwillend toestemming verleende om de twee illustraties te reproduceren.

Ot en Sien bij het hek van de school (Tekening van C. Jetses; zie: Noot van de redactie op pag. 3.)

Sinds 1857 moet elke leerkracht een bewijs van bekwaamheid overleggen; daartoe werden verschillende nieuwe rijkskweekscholen en rijksnormaallessen voor het opleiden van onderwijzers opgericht.

De kwaliteit van een samenleving hangt ten nauwste samen met de kwaliteit van het onderwijs en met de mogelijkheid van elk kind om onderwijs te ontvangen. Dit laatste werd in Nederland in 1900 via de leerplichtwet geregeld.

2. Schoolopziensers en commissies

De bewaking van de kwaliteit van het lager onderwijs werd in 1801 toegewezen aan schoolopziensers en aan de plaatselijke overheid die dit kon delegeren aan een plaatselijke schoolcommissie. Krachtens de onderwijswet van 1857 moesten deze commissies toezicht houden op alle plaatselijke lagere scholen. Elke school diende ten minste tweemaal per jaar bezocht te worden⁽⁶⁾. In veel gemeenten maakte de raad echter geen haast met de tenuitvoerlegging van de wet, omdat de bepaling geen verplichtend karakter had. Het gevolg was dat in die gemeenten effectieve controle op het lager onderwijs door een commissie voorlopig achterwege bleef.

Omstreeks 1900 was deze situatie in zoverre gewijzigd dat er in veel gemeenten, met name in de grote steden, gemeentelijk toezicht bestond op "onderwijsondersteunende en verzorgende taken", zoals men deze activiteiten tegenwoordig noemt. Inmiddels was in 1878 de naam "Plaatselijke Schoolcommissie" gewijzigd in "Plaatselijke Commissie van Toezicht op het Lager Onderwijs"⁽⁷⁾.

Met betrekking tot deze commissies zorgde de lager-onderwijswet van 1920 voor enkele belangrijke wijzigingen. Het facultatieve karakter verdween; elke gemeente werd verplicht een dergelijke commissie in het leven te roepen⁽⁸⁾. Tevens werd de verantwoordelijkheid voor het toezicht op het plaatselijk onderwijs definitief bij B. en W. gelegd. De uitoefening van dit toezicht kon aan een commissie of eventueel aan speciaal daartoe aangestelde ambtenaren worden toegewezen.

Zestien jaren later verdwenen de meeste plaatselijke commissies alweer. De wijziging van de lager-onderwijswet in 1936 stelde deze commissies niet langer verplicht, waarna veel gemeenten tot opheffing overgin-

gen⁽⁹⁾. Het toezicht op het lager onderwijs wordt sindsdien uitsluitend door rijks- en gemeentelijke inspecteurs uitgeoefend.

3. Situatie in de gemeente Ede: bronnen

Hoewel elders in ons land veel plaatselijke overheden al in de vorige eeuw een commissie van toezicht op het lager onderwijs hadden ingesteld, is de gemeente Ede pas eind 1904 hiertoe overgegaan. In onderstaande schets worden de werkzaamheden van deze Edese commissie beschreven. Daarbij is gebruik gemaakt van de notulen en jaarverslagen van de commissie en van de verslagen van gemeenteraadsvergaderingen. Deze bronnen laten duidelijk zien hoe een dergelijke door de gemeenteraad ingestelde commissie werkte.

Vooraf de "beredeneerde" jaarverslagen van de commissie geven een aardig beeld van de situatie bij het lager onderwijs in de gemeente Ede in die tijd. Daarbij moet bedacht worden dat het rijk en de gemeen-

ten toen uitsluitend het openbaar onderwijs financierden; het bijzonder onderwijs werd bekostigd door de ouders van de leerlingen en verkeerde derhalve in een nadelige positie bij het stichten en onderhouden van scholen. Pas de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in 1920 zorgde voor gelijke kansen.

Van de jaarverslagen van de commissie zijn helaas alleen die bewaard gebleven die tussen 1911 en 1919 als bijlagen bij de agenda voor de gemeenteraadsvergaderingen werden gepubliceerd.

Om aan de beschrijving door de commissie zo min mogelijk afbreuk te doen, is een ruim gebruik gemaakt van de citaten uit het archiefmateriaal. Deze anekdotische gegevens en het taalgebruik van alle betrokkenen, roepen de sfeer op van de schooljaren van onze groot- en overgrootouders, de tijd van "Ot en Sien".

In school

Juf staat met Ot en Sien voor de klas. Alle andere kinderen zitten op hun plaats. Ze kijken naar Ot en Sien. Leuk, dat die twee kleintjes in school zijn.

„Vind je 't hier mooi?” vraagt juf.

4. Instelling commissie van toezicht in de gemeente Ede

Was men elders niet snel met het instellen van een commissie van toezicht, in Ede trok men er nog wat meer tijd voor uit. In de gemeenteraadsvergadering van 28 oktober 1903 besloot de raad eindelijk aan de uitvoering van dit deel van de onderwijswet gevolg te geven. Echter, een interpellatie in de gemeenteraadsvergadering van september van het daaropvolgende jaar over het niet benoemen van de commissie, geeft aan dat men toen nog geen stap verder was⁽¹⁰⁾. Het antwoord van B. en W. was niet meer dan een verontschuldiging in begin-20e-eeuwse bewoordingen: "B. en W. zijn het afgelopen jaar zoo overladen met werk geweest, dat zij eene naar hun oordeel minder spoedeisende zaak meenden te moeten aanhouden tot zeer spoedeisende zaken waren afgelopen".

Gelukkig volgde er een toezegging: "B. en W. zullen, indien de Raad dit gewenscht acht, allereerst overgaan tot het ontwerpen eener verordening van de aan te stellen Commissie van Toezicht, opdat de Raad na de vaststelling dier verordening tot de benoeming van leden kan overgaan"⁽¹¹⁾.

Het tempo werd nu duidelijk opgevoerd: twee maanden later, november 1904, werd door de gemeenteraad vastgesteld dat de commissie uit vijf leden zou bestaan. Zelfs werd bepaald dat een van de leden een vrouw diende te zijn: "Door een lid wordt de wenschelijkheid betoogd in deze commissie een vrouwelijk lid te kiezen, met welke meening B. en W. en andere leden zich vereenigen"⁽¹²⁾.

Toch hield men, wat de invloed van de vrouw betreft, de vinger goed aan de pols. Toen in 1909 de commissie tot zeven leden werd uitgebreid, werd er ijlings aan toegevoegd: "waarvan ten hoogste twee vrouwelijke"⁽¹³⁾.

Het besluit van november 1904 over de samenstelling van de commissie betekende echter nog niet dat de commissie ook werd ingesteld; de benoeming werd tot de volgende vergadering aangehouden.

Ondertussen werd door B. en W. driftig aan een verordening voor de commissie gewerkt. Te driftig, want Gedeputeerde Staten wezen B. en W. erop, dat zij zich uitsluitend met de samenstelling en inrichting van de commissie mochten bezighouden en niet met de bevoegdheden. In de gemeenteraadsvergadering van december 1904 moest meegedeeld worden dat "de artikelen 10, 11 en 12 der onderwerpelijke verordening (handelende over de bevoegdheden) behooren te vervallen"⁽¹⁴⁾.

Tenslotte werd in diezelfde vergadering de "Plaatselijke Commissie van Toezicht op het L.O. te Ede" officieel geïnstalleerd. In 1905 kon zij met haar werkzaamheden beginnen.

5. Taak van de commissie

Elke school voor lager onderwijs in de gemeente Ede moest elk halfjaar door twee leden van de commissie worden bezocht. Deze hielden toezicht op de schoolgebouwen, op de inrichting van de lokalen, op de lichamelijke toestand van de leerlingen en, hoewel zij op een enkele uitzondering na leken op onderwijskundig en pedagogisch gebied waren, ook op de leermiddelen en het onderwijs. Wat dit laatste betreft, poogden de commissieleden "door eenige lectuur op de hoogte te komen en te blijven van hetgeen er omgaat op het terrein, waarop men zich bij de opvoeding van de jeugd beweegt". De commissie schafte zich daartoe "enkele goedkoope paedagogische brochures en periodieken aan (-) die zij geregeld bij de leden laat circuleeren"⁽¹⁵⁾. Spoedig prijken in haar boekenkast onder andere: "Pro en contra lichamelijke tuchtiging op school", "Verzamelde paedagogische opstellen" van J.H. Gunning Wzn; "Kinderbelangen" door Mevr. L. Belinfante-Ahn; "De neutraliteitsbeweging in de Openbare School" van H. Lauer; "Over Domheid" door R. Casemir; Dr. H. Cannegieter: "Afzonderlijke Scholen voor Meerbegaafde Leerlingen"; en: "een paar goedkoope uitgaven van de hand van den Secretaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen"⁽¹⁶⁾.

6. Werkwijze van de commissie

Jaarlijks moest de commissie aan de gemeenteraad verslag doen van haar bevindingen, waarbij zij het recht had adviezen uit te brengen. Hoe dit werkte, blijkt onder meer uit de notulen van de vergaderingen van de commissie. In 1908 verzocht zij B. en W.:

“-dringend gelden te willen uittrekken voor het aanstellen van een ambulante onderwijzer om in de buitendorpen in te vallen bij ziekte. Mocht het personeel compleet zijn, dan kan hij zolang werkzaam zijn aan de O.L.S. te Ede, waar ‘t hoofd dan ambulant is en zijn personeel kan controleren;

-voor ‘t personeel hoge stoelen aan te schaffen met lessenaars, daar het voortdurend staan zeer vermoeiend is en het zitten op de banken geen voorbeeld is van welvoegelijkheid”⁽¹⁷⁾.

Bovendien pleitte de commissie voor een geneeskundig onderzoek van nieuw aan te stellen personeelsleden, voor het opzetten van schoolbibliotheken en voor houten in plaats van stenen vloeren in de schoollokalen.

Voorts moest de commissie de aanvragen voor gelden uit de gemeentekas voor leermiddelen en andere schoolbehoeften beoordelen. Voor elk jaar stelde zij een bedrag per leerling vast. In 1922 kwam de commissie na enig rekenwerk tot f2,10 per leerling:

“-schriften	10 stuks	f0,80
-pennen	17 stuks	- 0,25
-potloden	4 stuks	- 0,32
-penhouders	1 stuks	- 0,04
-inkt		- 0,10
-gummi		- 0,08
-lei per leerling		- 0,40
-tekenpennen, -papier, houtschool, camié-vleugels, enz.		- 0,11
Totaalbedrag per leerling:		f2,10

Bovengenoemd bedrag acht onze commissie ruim voldoende en genoemde limiet mag slechts bij een duidelijke motivering overschreden worden”⁽¹⁸⁾.

Prompt werden de subsidieaanvragen vanuit de, toen nog negen, openbare scholen in

de gemeente Ede door de gemeenteraad afgewezen, omdat de hoofden der scholen zich niet aan de limiet hadden gehouden. Voor goed onderwijs meenden zij meer nodig te hebben dan de beoogde f2,10 per leerling. De commissiesecretaris schreef aan de leden van de commissie dat hij een onderzoek ter plaatse, om zich van de noodzakelijkheid van de aangevraagde leermiddelen te overtuigen, “het beste en meest doende” vond. “Hoe lijkt U dit? We hebben een moeilijke taak op onze schouders genomen, maar A gezegd hebbende, zal B moeten volgen”⁽¹⁹⁾. De commissie vatte haar financiële bemoeienissen kennelijk samen onder de stelregel: “Als het over het onderwijs gaat, kan het niet zuinig genoeg zijn”.

Zo ook in 1923. Uit een advies van de schoolopziener aan B. en W. bleek, dat deze gunstig oordeelde over de aanschaf van gymnastiekpantoffels voor de O.L.S. te Lunteren en gymnastiekstokken voor de O.L.S. te Bennekom. De commissie sloot zich hierbij aan, “vooral omdat het een uitgave betreft die voor jaren voldoende is”⁽²⁰⁾.

Ook de inhoud van nieuw aan te schaffen leermiddelen werd door de commissie kritisch bekeken. In 1922 bereikte B. en W. het volgende advies met betrekking tot de aanschaf van een nieuwe zangbundel: “De meerderheid in onze commissie meende U te moeten adviseren aan de uitnodiging van ‘De Volkszangbond’ geen gevolg te geven. Een zangbundel waarin ons ‘Wilhelmus’ niet wordt aangetroffen, kan zij niet goedkeuren”⁽²¹⁾.

De bemoeienissen van de commissie betroffen niet alleen zaken die direct met het onderwijs te maken hadden. Ook de verfraaiing van de schoolinterieurs kreeg de nodige aandacht. In de gemeenteraadsvergadering van 7 maart 1911 bracht de commissie het volgende advies uit: “Het Hoofd der School te Nederwoud heeft reeds een paar malen zijn verlangen te kennen gegeven om in het bezit te komen van een portret van H.M. de Koningin, welk verzoek de Plaatselijke Commissie hierbij aan Uw College overbrengt”⁽²²⁾.

Een enkele maal fungeerde de commissie als klachtenbureau. Uit Lunteren kwam in 1921 de vraag: "Mag de burgemeester op grond van geloof een onderwijzer(es) weigeren en moet de O.L.S. Lunteren hieronder lijden?"⁽²³⁾. Tijdens de ziekte van een onderwijzeres had zich, aldus de vragensteller, een bereidwillige invalster gemeld. Toen de burgemeester deze naar haar geloofsovertuiging vroeg, kreeg hij als antwoord: "Rooms-Katholiek". "Dan zult U in deze gemeente nooit kans op een aanstelling hebben", aldus de Edese burgervader. De commissie van toezicht heeft dit haarfijn uitgezocht en kon in haar vergadering van 6 oktober melden: "De gewraakte uitdrukking is bij deze gelegenheid niet gebezigd,

B. Beeld van het lager onderwijs in de gemeente Ede

Ede was in het eerste kwart van deze eeuw nog een typische plattelandsgemeente⁽²⁸⁾. De omstandigheden bij het lager onderwijs, zoals beschreven in de rapportages van de commissie van toezicht over de jaren 1905-1926, bevestigen dat beeld volledig.

Bij het lezen van het hierna volgende overzicht moet bedacht worden dat de commissie gedurende het actiefste deel van haar bestaan, 1905-1919, op een enkele uitzondering na, uit niet-onderwijskundig geschoolden heeft bestaan. De verslagen geven derhalve geen volledig beeld van alle aspecten van het lager onderwijs; het zijn niet meer dan de indrukken van zeer bij het onderwijs betrokken, geïnteresseerde leken, die zich meer met de randvoorwaarden bezighielden dan met de ideële en op onderwijsvernieuwing gerichte aangelegenheden. Ingewijden in de wereld van het lager onderwijs zouden wellicht andere accenten hebben gelegd.

1. De schoolgebouwen

Het aantal scholen in de gemeente Ede is in de hier beschreven periode gestaag toegenomen. Waren er bij het aantreden van de commissie in 1905 in Ede-dorp nog slechts drie lagere scholen, te weten: de openbare lagere school (Maandereind, opgericht 1863), de "School met den Bijbel"

maar bij een vacature te De Valk"⁽²⁴⁾.

Enkele hoofden van lagere scholen zagen de leden van de commissie als lastige pottenkijkers. Sommigen van hen betwijfelden zelfs of zij de commissie moesten toelaten⁽²⁵⁾. Een hoofd van een openbare school maakte er aanmerking op, dat de commissie verzocht de schoolkasten met leermiddelen te zien. Hij meende dat de commissie buiten haar bevoegdheid ging. De districtsschoolopziener werd geraadpleegd en deze wist te melden dat het inspecteren van de schoolkasten zeer zeker tot de taak van de commissie behoorde⁽²⁶⁾. B. en W. bevestigden daarop nogmaals de wenselijkheid van het schoolbezoek, vooral met het oog op de financiële adviezen⁽²⁷⁾.

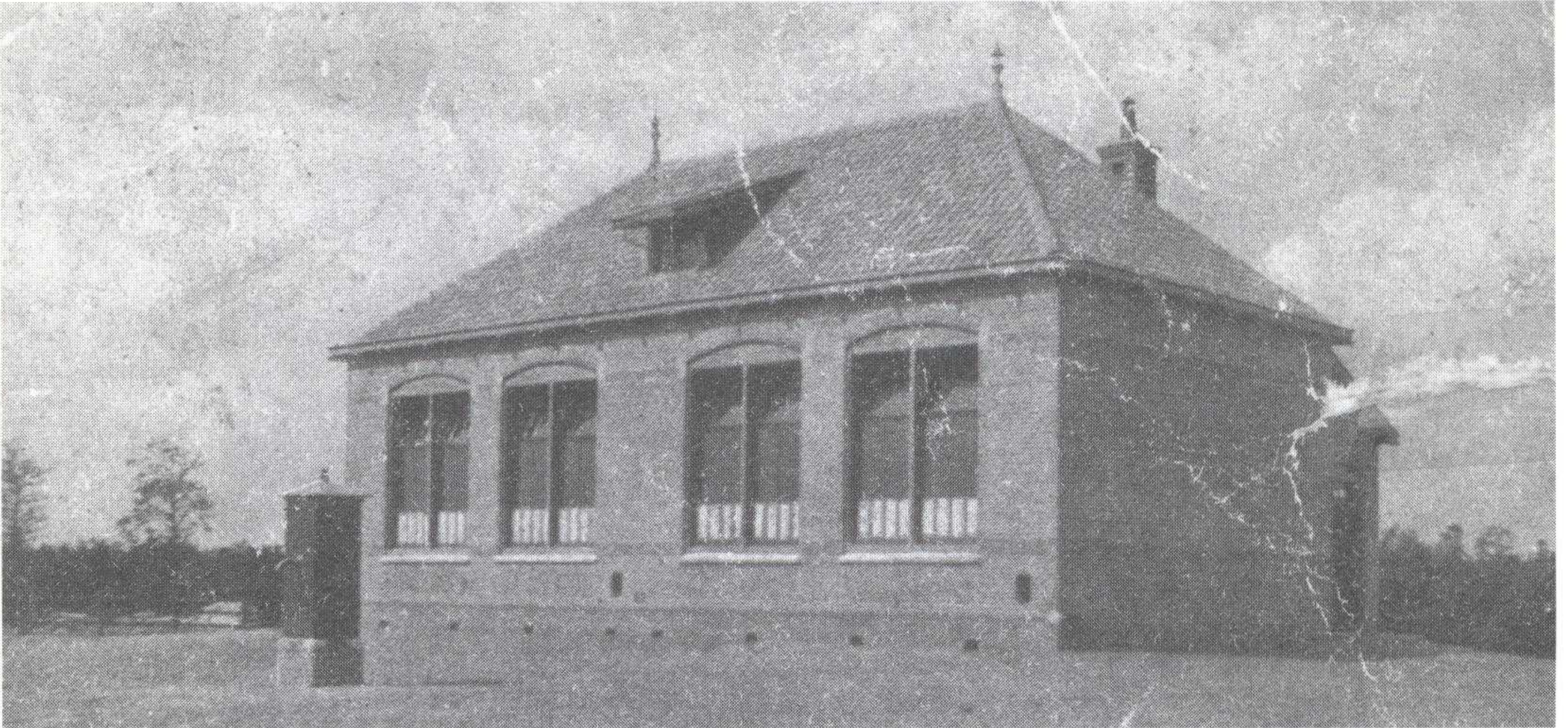
(Cavaljé-school, 1890) en de school van de Nederlandse Hervormde gemeente (Paaschbergschool, 1905), in de buitendorpen had men in totaal al elf scholen gesticht.

Toen de commissie haar activiteiten in 1926 staakte, waren er in de hele gemeente Ede in totaal 21 scholen voor gewoon lager onderwijs⁽²⁹⁾.

De meeste schoolgebouwen waren niet veel meer dan plompe, rechthoekige blokken zonder enige allure, fantasie- en stijlloos van architectuur, uitgevoerd in sombere, donkerrode baksteen. Het interieur was al even sfeerloos: hol klinkende gangen met stenen, veelal granieten vloeren en lokalen met hoge ramen, de onderste ruiten vaak van matglas.

Voor goed onderhoud was het geld doorgaans niet voorhanden. Over de openbare school te Harskamp klaagde de commissie in 1914: "Als de schilder nu ook eens mocht komen om de muren, die er erg haveloos uitzien, wat op te knappen, dan zou dit (-) misschien meewerken om in eene nette school geen vieze kinderen te dulden"⁽³⁰⁾.

De inrichting van de lokalen kan als sober, somber en saai worden gekwalificeerd; in het geval van de bijzondere school te Ben-

Lagere school te Nederwoud, gebouwd in 1905. Aanvankelijk openbare school, in 1921 overgenomen door de "Vereeniging tot Stichting en Bevordering van Scholen met den Bijbel". (Foto: particulier bezit.)

nekom sprak de commissie zelfs van "naargeestig"⁽³¹⁾.

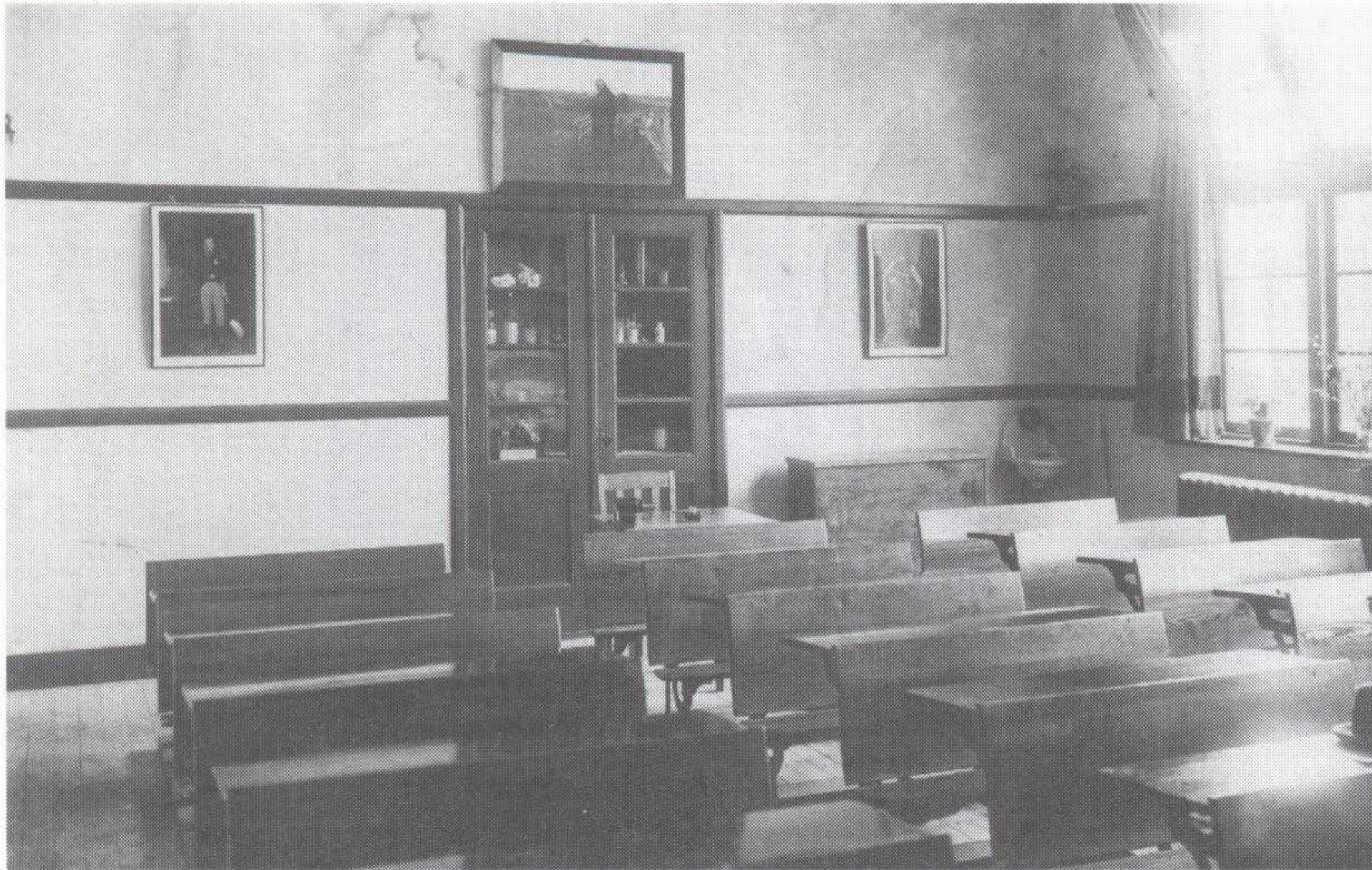
Waar de onderwijzer of onderwijzeres de moeite had genomen de wanden met platen te versieren of planten in de vensterbanken te plaatsen, werd dit in het rapport van de commissie expliciet vermeld. Over de bijzondere school aan de Rijnsteeg te Bennekom staat in het verslag over 1914: "De wanden zijn versierd met tal van prentbriefkaarten en reclameplaatjes, hetgeen een vroolijk en huiselijk karakter aan de school geeft"⁽³²⁾. Ook in de openbare school te Ederveen trof men "veel bloemen voor de glazen en platen aan de wanden, wat de goede stemming verhoogt"⁽³³⁾. Door bloemen en planten maakten "de lokalen een vriendelijken indruk, waardoor liefde gekweekt wordt bij de kinderen voor de natuur en voor eene schoone vriendelijke omgeving. Hoe aangenaam en weldoend gevoelt men zich gestemd reeds dadelijk als men zulk een vertrek binnentreedt. Ja, in een der scholen mochten wij zelfs een aquarium aantreffen, hetgeen wij als een bijzonder verblijvend teeken beschouwden"⁽³⁴⁾.

In de schoolgebouwen troffen de commissieleden vrijwel overal een nogal stoffig geheel aan. De secretaris noteerde in zijn

verslag over het jaar 1911: "De zindelijkheid van lokalen, gangen en schoolmeubelen liet op de meeste scholen in het afgelopen jaar wederom veel te wenschen over"⁽³⁵⁾. Slechts hoogst zelden gaf een klaslokaal de indruk voldoende gereinigd te zijn.

In de school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede zagen de commissieleden niet alleen buitengewoon onzindelijke kinderen, "die een goed paedagoog niet in zijne klas zou mogen dulden", maar op de vloer van een paar lokalen zag men afgebrande lucifers en eindjes sigaar liggen. "Die zaken waren er toch zeker niet door de leerlingen gebracht?"⁽³⁶⁾.

"Er is een school, waar bijvoorbeeld de ramen slechts eenmaal in het jaar worden schoongemaakt. Het Hoofd der School neemt dan wel eens zelf de reiniging ter hand van de onderste ruitjes, maar daardoor vallen de vieze ruiten, die in het bovenste gedeelte van het raam zitten, nog meer op. Bij het optillen van een der planken, die op de stenen vloer liggen tusschen twee rijen banken, kwam er, zonder overdrijving, meer dan een vingerdikke laag stof onder die plank tevoorschijn. Uit het schoollokaal wordt dit stof nooit verwij-

Interieur klaslokaal "School met den Bijbel", Veenderweg, Bennekom. Het tafeltje van de "meester" staat achter in de klas. (Foto nr. 6318, archief Gem. Ede.)

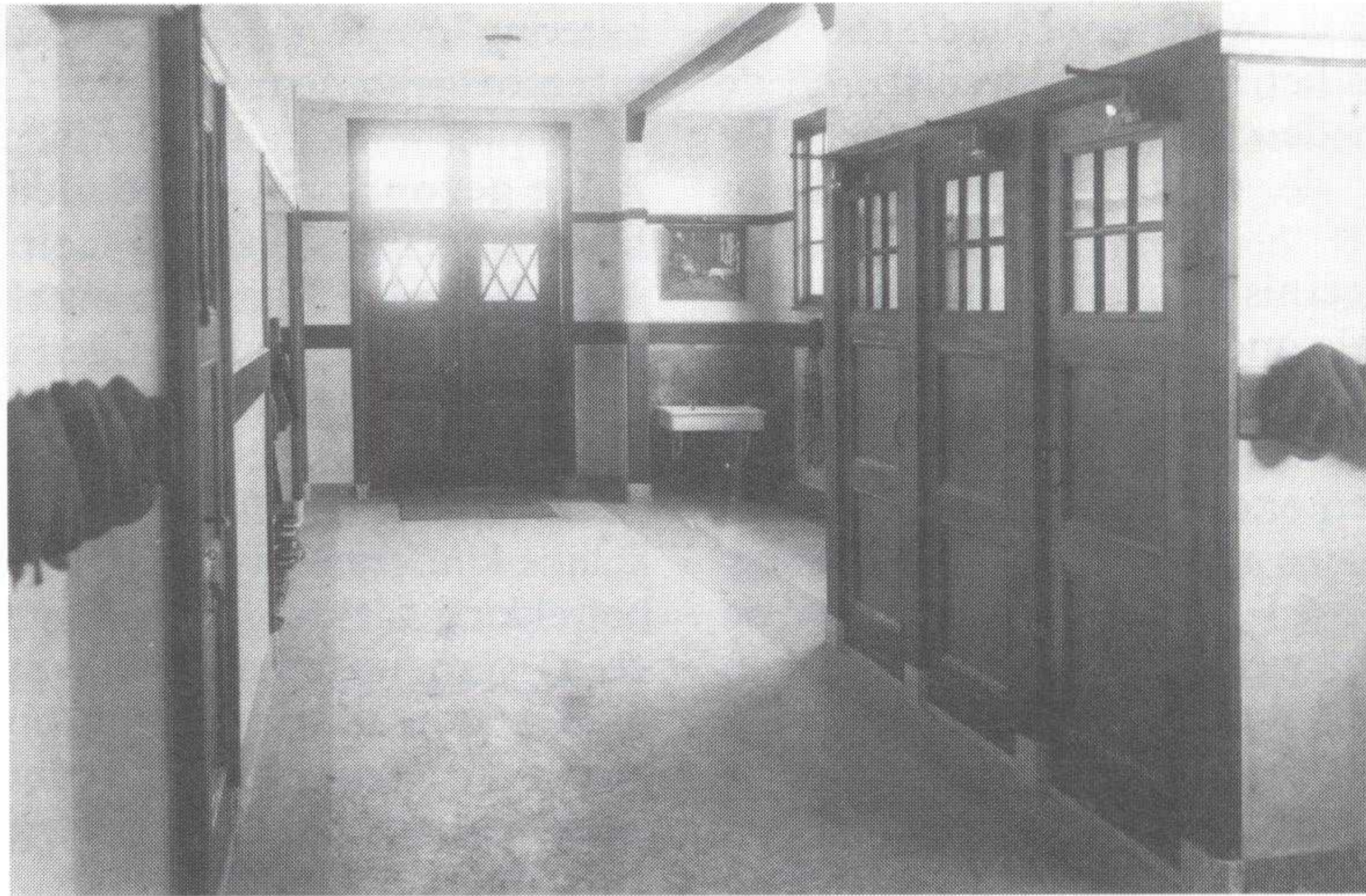
derd, maar eenvoudig onder de planken van de vloeren geveegd"⁽³⁷⁾.

De commissie stelde voor, de grond met water te dweilen en het stof niet met een droge, maar met een natte doek te verwijderen. De goedbedoelde adviezen werden in de gemeenteraad echter uitermate kritisch ontvangen. De heer Tulp (A.R.P.) vond de opmerking, dat stof uiterst gevaarlijk kan zijn voor kinderen, verbazend overdreven: "Door dagelijks te dweilen loopt men de kans, dat de vloeren door champignons worden opgegeten", aldus de heer Tulp⁽³⁸⁾. De commissie heeft daarop de heer Tulp een lesje in biologie gegeven: "Waren het maar champignons, dan zou de gemeente er nog een slaatje uit kunnen slaan; in bedoelde situatie gaat het echter om de mogelijke ontwikkeling van zwammen"⁽³⁹⁾. Raadslid Tulp bleef het antwoord niet schuldig; hij vermoedde niet, dat "particulieren er van gebruik zullen maken om de zwammen, die zich ontwikkelen in de lokalen, waarin voortdurend de onschuldige asempjes der kinderen rondzwerven, op te koop"⁽⁴⁰⁾.

Van de werking van ventilatiekokers had het onderwijzend personeel kennelijk geen flauwe notie: "Op alle scholen (zou) 's maandelijks -om in militaire taal te spreken-

theorie moeten worden gehouden over het gebruik van ventilatiekokers",⁽⁴¹⁾ zo oordeelde de commissie in 1914. Bovendien waren de ventilatie-inrichtingen niet altijd volgens de voorschriften aangebracht en bevonden sommige zich in een zeer gebrekkige staat. Van de kachels voldeed in 1916 geen enkele aan de eisen van die tijd, "zoodat het met den besten wil vaak ondoenlijk is, en het een zeer byzondere studie vereischt om de temperatuur in de lokalen op de gewenschte hoogte te houden". Soms is het onderwijzend personeel de schuldige; zij geven "door hard te stoken blijk (-) dat de verzorging van hun eigen koudbloedigheid boven de gezondheid van de kinderen gaat"⁽⁴²⁾.

Doordat de meeste lokalen bovendien overvol waren, hing er een onfrisse atmosfeer. De commissie noteerde in de openbare school te Nederwoud een temperatuur van 68°F, terwijl "de lucht bezwangerd was met diverse onsmakelijke geuren"⁽⁴³⁾. Het warmterecord staat op naam van de openbare school te De Klomp: 70°F. Ook in de openbare school te Gelders Veenendaal was het onbehaaglijk warm: 69°F. "Het Hoofd der School moest dit toegeven, maar meende, dat de schuld daarvan bij de schoonmaakster moest worden gezocht, alhoewel de temperatuur in de andere lokalen, waar-

Gang met klompenrek en kapstok voor de petten in de "School met den Bijbel", Veenderweg, Bennekom. (Foto nr. 6319, archief Gem. Ede.)

in de kachels door dezelfde schoonmaakster waren aangemaakt, goed was"⁽⁴⁴⁾.

Werd er onder normale omstandigheden op veel scholen al weinig geventileerd, in 1918, het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog, kampte men in Nederland met een tekort aan brandstof en gingen de ramen van de lokalen nog minder vaak open. Gelukkig was de commissie alert en wees in haar verslag op de kwalijke gevolgen: "Mede in verband met de brandstoffenschaarschte, liet het luchten soms veel te wenschen over. Maar wij mogen de kinderen toch niet onthouden goede gezonde lucht; onderwijzers bovenal moeten toch weten van hoeveel beteekenis dit is voor jonge lichamen. Hoe gering moet het gehalte aan zuurstof wel zijn in de schoollocalen die soms zoo muf en onaangenaam rieken als men binnenkomt, waarin zulk een bedompte atmosfeer heerscht en hoeveel schade wordt daardoor niet gedaan aan al die jonge levens"⁽⁴⁵⁾.

De commissieleden moeten een goed ontwikkeld reukorgaan hebben gehad. In hun rapporten worden herkomst en omschrijving van allerlei geurtjes aangegeven. Bij hun bezoek aan de openbare school te Gelders Veenendaal stonk het in de lokalen naar de klompen van de leerlingen, terwijl in een der lokalen de stank nog werd ver-

groot door een jongen, die een paar stukjes carbid in zijn zakken had"⁽⁴⁶⁾.

In de meeste scholen moesten de leerlingen hun klompen in de gang voor pantoffels verwisselen. Vaak waren deze pantoffels tijdens de handwerklessen uit stukken stof of oude kleren gemaakt. Niet alle ouders waren echter voor het gebruik van pantoffels: "Een inwoner te De Valk weigerde op de meest ongepaste wijze zijn kinderen op school pantoffels te doen dragen". Ondanks enkele pogingen slaagde de commissie er niet in deze ouder tot andere gedachten te brengen. De commissie betreurde het zeer "dat sommige ouders zoo kortzichtig of onontwikkeld zijn.(-) Het binnenlopen met vuile klompen in de school, evenals in een stal, achten wij ongewenscht"⁽⁴⁷⁾.

Over de bijzondere school te Lunteren kwam het volgende verhaal in het rapport van de commissie: "In den gang, ter hoogte van de 1e en 2e klasse, namen we bij ons bezoek een allernaangenaamste beerputlucht waar, die, zoals het Hoofd der School verzekerde, daar steeds wordt waargenomen bij westenwind"⁽⁴⁸⁾. In de openbare school te De Valk kwamen de privaten in de schoollokalen uit, "waardoor allesbehalve welriekende geuren in de lokalen worden verspreid, vooral als de wind op de privaten

staat”(49). Ook in de openbare school te Ederveen was het niet altijd even fris en de secretaris van de commissie noteerde: “De privaten van de eerste klas gaven lucht af”(50).

Tot grote ergernis van de commissieleden leverden enkele onderwijzers een niet geringe bijdrage aan de onfrisse lucht in hun klaslokaal. Aan de “School met den Bijbel” te Ede was een onderwijzer, die de stank in het lokaal niet zo erg vond. Hij zette onder protest de ramen open, maar was van de noodzaak niet overtuigd(51). Het hoofd van de bijzondere school te Bennekom kwam na “een rustpoos, een sigaar rookende, in het lokaal terug”(52).

De gezonde lucht in de lokalen werd echter ook van buitenaf bedreigd, zoals in Bennekom. Daar had men de oude openbare school door een nieuwe vervangen, die echter met de ingang recht tegenover een boerderijtje was gebouwd op 10 à 15 meter afstand van de daarbijbehorende mestvaalt en het varkenshok. In de school werden dan ook grote aantallen vliegen aangetroffen. De modderweg naar de school diende men, aldus de commissie, “te verbeteren en te besintelen”. Voor de leerlingen zouden schoolpantoffels aangeschaft moeten worden, “opdat althans de mest en de modder, die de kinderen onvermijdelijk aan hun schoeisel in de school brengen, tot de gangen beperkt blijven”(53). Bovendien zullen de kinderen “onvermijdelijk de kleederen en de handen bezoedelen door hetgeen uit den mesthoop wordt geïrrigeerd en op straat voor de school afvloeit”(54).

Raadslid Tulp vond deze opmerking van de commissie zwaar overdreven: “De school wordt bezocht voor 9/10 door landbouwerskinderen, die gewend zijn aan bedoelde geuren, waar door de landbouwleeraren er op gewezen is, dat de beste delen der mest vervliegen”. Het waren dus de beste delen van de mest die men in school gewaar werd: “Een proefstation in zo onmiddellijke nabijheid moet op prijs worden gesteld”, aldus de heer Tulp(55).

Aan de wens van de commissie: “Moge deze zeer ernstige en verre van ongegronde opmerkingen leiden tot eene grondige ver-

betering”,(56) is in slechts een enkel geval tegemoetgekomen.

2. De gezondheid van de leerlingen

De rapportages van de commissie in de jaren 1911-1915 hadden over de lichamelijke toestand van de leerlingen eveneens weinig goeds te melden: “Met de zindelijkheid der leerlingen is het op vele scholen al heel slecht gesteld”(57). “Talrijke onreine en ziekelijke kinderen” werden aangetroffen. Met betrekking tot de openbare school te Ederveen werd opgemerkt, dat “vele kinderen duidelijke teekenen dragen op hun zwakke bleeke uiterlijk, dat de lusteloosheid bij het onderwijs vermoedelijk het gevolg is van onvoldoende voeding”(58).

Op vele scholen liet “de reinheid van handen, ooren, neuzen en hoofden der leerlingen” veel te wensen over(59).

Op de openbare school te Ede, de bijzondere school te Harskamp en de school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede, werden veel “kinderen met hoofdzeer” waargenomen(60). Op de openbare school te Nederwoud hadden twee à drie kinderen samen slechts één boek tot hun beschikking. Daardoor zaten ze zo dicht bij elkaar, dat “de kiemen van besmettelijke ziekten of ook wel van ongedierte, veel gemakkelijker dan anders, van het eene kind op het andere kunnen overgaan”(61).

Het was alweer de heer Tulp die hier een kritische kanttekening bij maakte: “Lang geleden heeft hij wel wat geleerd over de ontwikkeling van diersoorten, doch nimmer heeft hij hooren noemen ‘kiemen van ongedierte’”(62). De commissie betreurde het in haar antwoord dat de heer Tulp nooit heeft gehoord van “kiemen” bij de ontwikkeling van dieren. “Er is daarover wel het een en ander te vinden in natuurwetenschappelijke werken, maar het is gemakkelijker om even op te slaan pagina 825 van ‘Van Dale’s Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal’, waar onder het woord ‘kiem’ gelezen wordt: ‘datgene, waaruit het jonge dier zijn oorsprong neemt’”(63).

Heer Tulp was natuurlijk niet voor één gat te vangen: “Spreker heeft ook ‘Van Dale’s Woordenboek’ opgeslagen en op pagina

699 gevonden, dat 'kiem' alleen gebruikt wordt in de betekenis van oorsprong der planten. Er schijnt dus verschil in uitgaaf te bestaan. Maar het zijne heeft f 9.- gekost en men kan toch niet eischen, dat men overal dadelijk maar weer den laatsten druk van aanschafft⁽⁶⁴⁾.

Hoewel de heer Tulp verklaarde dat het hem "geen ernst, doch slechts kortswijl" was geweest, blijkt uit de discussies in de gemeenteraad, dat de verslagen van de commissie vaak weinig serieus werden benaderd. De burgemeester rondde de besprekingen af met een Frans spreekwoord: "Du choc des opinions jaillit la vérité = uit het verschil van meening openbaart zich de waarheid"⁽⁶⁵⁾.

De waarheid was, dat de commissie enige jaren achtereen heeft gepleit voor de aanstelling van een schoolarts, voor de vervanging van de stenen vloeren in de schoollokalen door houten, voor de invoering van een speelkwartiertje op het midden van de schooltijden en voor verschillende andere verbeteringen in het belang van het lichamelijk welzijn van de leerlingen, maar dat zij in de gemeenteraad weinig gehoor heeft gevonden.

De benoeming van een schoolarts zou zeker geen overbodige weelde zijn geweest. Het ging de commissie hier niet alleen om de gezondheid van de leerlingen: "Het is opvallend, dat zooveel idiote of achterlijke kinderen in onze gemeente de scholen bezoeken. Het zou niet van belang ontbloeit zijn als daaromtrent een onderzoek werd ingesteld en er middelen gevonden konden worden, daarin verandering te brengen. Een schoolarts zou (-) alhier een dankbaar veld van arbeid vinden"⁽⁶⁶⁾.

Van raadslid De Josselin de Jong (Lib.) kreeg de commissie steun: "Spreker heeft enkele geschriften gelezen en onder andere vernomen hoe in Japan elke openbare school haar geneesheer heeft, en wel sedert 1898.(-) In verschillende plaatsen (in Nederland) zijn schoolartsen aangesteld, te veel om op te noemen. Spreker noemt hier de namen De Rijk, Termunten en Smalingerland, om te laten uitkomen, dat niet alleen grote plaatsen tot de aanstelling over-

gaan"⁽⁶⁷⁾. Voorlopig bleef Ede echter verstoken van een dergelijke titularis en moest de commissie zich tevreden stellen met de verspreiding op de scholen van "kartons met nuttige hygiënische wenken"⁽⁶⁸⁾.

3. Orde en tucht

Over de orde in de scholen was de commissie wel tevreden. De openbare school te Ederveen werd in 1914 met name genoemd: "Het is rustig en ordelijk in de school, hetgeen ten duidelijkste bleek, toen de leden der subcommissie onverwachts, zonder dat iemand hen had kunnen zien aankomen, eene klasse binnenstapten, waar alle kinderen met de grootste aandacht, rechtop zittende met de armen op den rug, de verklaring volgden van eene leesles.(-) Het speelkwartier wordt door de kinderen al wandelende doorgebracht als het weer het niet toelaat om vrije- of orde-oefeningen of het balspel te doen. De leerlingen van iedere klasse loopen dan onder geleide van onderwijzer of onderwijzeres het laantje tusschen school en grooten weg op en neer en worden daardoor bewaard om al spelende zich vuil te maken aan de modder, die bij slecht weer op de speelplaats gevonden wordt"⁽⁶⁹⁾.

In dit verband kreeg het hoofd van de bijzondere school aan de Rijnsteeg te Bennekom een eervolle vermelding van de commissie: "Het was aardig om waar te nemen hoe ordelijk en kalm de lokalen door de leerlingen werden ontruimd, toen zij een kwartiertje buiten gingen spelen. De kinderen stonden op en verlieten het lokaal als een troep geoefende soldaten. Het vermoeden (-), dat het Hoofd der School in militaire dienst moest zijn geweest, bleek dan ook volkomen juist te zijn"⁽⁷⁰⁾.

4. Grote klassen

Door gebrek aan personeel en lokalen waren op de meeste scholen de klassen overvol. De onderwijzer aan de bijzondere school te Bennekom gaf in 1911 les aan 70 à 80 leerlingen⁽⁷¹⁾. Vaak zaten de kinderen met z'n drieën in een bank. In de bijzondere school te Harskamp waren twee banken met vier kinderen⁽⁷²⁾. De "School met den

Bijbel" te Ede telde in 1913 300 leerlingen. In verschillende lokalen waren twee onderwijzers tegelijkertijd met verschillende klassen werkzaam: "De kinderen van het 7e en 8e leerjaar zitten in de eene helft van dit lokaal ruggelings ten opzichte van de leerlingen van het 6e leerjaar en de beide onderwijzers staan tegenover elkander"⁽⁷³⁾.

Aan de school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede kregen de meisjes handwerken in hetzelfde lokaal, waar een onderwijzer aan de jongens aardrijkskunde, lezen of geschiedenis gaf. Al handwerkende konden de meisjes bij deze vakken toehoren⁽⁷⁴⁾. Aan de openbare school te De Valk werd door twee onderwijzeressen in hetzelfde lokaal les gegeven⁽⁷⁵⁾.

5. Algemene ontwikkeling van de leerlingen

Voor het onderwijzend personeel was het werken in overvolle, bedompte lokalen niet gemakkelijk; hun taak werd nog verzwaaard doordat veel geestelijk gehandicapte kinderen de gewone lagere scholen bezochten. In het rapport van 1917 wordt van de openbare school te Ederveen vermeld: "Er zijn veel achterlijke kinderen"⁽⁷⁶⁾. De commissie had reeds in 1912 geconstateerd dat "de algemene ontwikkeling, oplettendheid en het bevattingsvermogen der leerlingen dezer school (-) in alle klassen beneden het peil zijn, dat in den regel bij bewoners van het platteland wordt waargenomen"⁽⁷⁷⁾.

Over de openbare school te Nederwoud schreef de commissie in 1911: "Het is opmerkelijk, hoeveel minder algemene ontwikkeling de kinderen in dezen uithoek onzer gemeente hebben in vergelijking met de kinderen, die meer in het centrum wonen. Er zijn er, die nooit een spoortrein of automobiel gezien hebben"⁽⁷⁸⁾. Twee jaren later uitte het hoofd van de school de wens om bijvoorbeeld "het model van een locomotief en van een bootje, zooals men die als kinderspeelgoed kan krijgen, te mogen ontvangen, omdat verscheidene kinderen der Veluwe, die deze school bezoeken, die dingen nooit hebben gezien, terwijl ze toch herhaaldelijk in de leerboeken worden genoemd"⁽⁷⁹⁾. Raadslid Tulp kon het

niet laten ook hier een kanttekening te plaatsen: " 't Is zeer quaestieus of hier van gebrek aan algemeene ontwikkeling sprake kan zijn. Spreker kent in zijne omgeving wel menschen, die tot op laten leeftijd ook nimmer een spoor of automobiel zagen, en evenwel toch uitblonken door verstand en geestesgaven. Spreker is de meening toegedaan, dat in den tegenwoordigen tijd de kinderen veel te veel indrukken op te jeugdigen leeftijd ontvangen, wat een nadeel is te noemen in de opvoeding"⁽⁸⁰⁾.

6. Doubleren

Het is niet verwonderlijk dat aan het einde van het leerjaar niet alle leerlingen konden worden bevorderd. Met betrekking tot het "zitten blijven" constateerde de commissie in 1917 een opmerkelijk verschijnsel: "De commissie meent tenslotte te moeten wijzen op een ernstigen misstand, die zij meermalen en op verschillende scholen ontdekte en waartegen zij niet genoeg waarschuwen kan, zoowel in het belang van de kinderen als van het onderwijzend personeel.

Het gebeurt vaak dat een kind onbekwaam is in een hogere klasse over te gaan en niet in staat is het onderwijs daarin te volgen. Om allerlei onjuiste en verkeerde motieven hebben de ouders er echter bezwaar tegen dat hun kind 'blijft zitten' en 'dreigen' (!) zij in dat geval het kind van de school te nemen.

Veel te vaak wordt hieraan toegegeven en het gevolg is dat in de eerste plaats het kind zelf hiervan het slachtoffer wordt.

Het niet kunnen volgen van het onderwijs in de hogere klassen heeft zoowel intellectueel als moreel ernstige nadelige gevolgen en kan schade berokkenen voor het geheele verdere leven van het kind. Ouders weten niet hoezeer zij daardoor soms hun kind benadelen! Maar ook het onderwijs lijdt er door, wanneer verschillende leerlingen van een klas het niet kunnen volgen. De anderen worden noodeloos opgehouden en de frischheid en opgewektheid van het onderwijs lijden er door; voor den onderwijzer is het een beproeving van zijn geduld; vlijt, tucht, eerbied in een klasse lijden eronder. De scholen en hun besturen moesten

onderling elkander tegen dit kwaad steunen. Zou dit bijvoorbeeld niet kunnen geschieden door onderling vast overeen te komen dat de leerling, die van school verwisselt, niet geplaatst wordt in een hogere klasse dan waarin hij gezeten heeft, wanneer de verandering van school plaats heeft om bovenstaande reden?"⁽⁸¹⁾.

In de bronnen is niet terug te vinden of aan deze wens van de commissie ooit is tegemoetgekomen.

7. De inhoud van het onderwijs

Hoewel de commissieleden niet gehinderd werden door enige vorm van deskundigheid op het gebied van het onderwijs, hebben zij in hun verslagen ruime aandacht besteed aan de inhoud van de lessen die zij hadden bijgewoond. In 1915 stond een gepensioneerd hoofdonderwijzer kandidaat voor het lidmaatschap van de commissie. Het bleek toen dat een groot deel van de commissie hier tegen was; de secretaris nam zelfs ontslag⁽⁸²⁾. Te veel deskundigheid werd kennelijk niet op prijs gesteld. Desalniettemin gaf men zijn beoordelingen waarbij kwistig met pluimen en kritiek werd gestrooid.

In haar rapporten uit de periode 1911-1919 kwam de commissie tot de volgende kanttekeningen over de inhoud van de bijgewoonde lessen: "In het algemeen mogen wij con-

stateeren dat met ijver en toewijding gewerkt wordt door de onderwijzeressen en dat de vorderingen der leerlingen in veel gevallen goed, in de meeste voldoende zijn. Wanneer wij ons enkele opmerkingen mogen veroorloven zouden het de volgende zijn: Het lezen gaat op de meeste scholen met een dreun; van stembuiging, van voordracht, is zelden sprake. Er kan zooveel meer ontwikkeling en beschaving van uitgaan, indien daarop steeds gelet werd van den aanvang af; want indien dit in de eerste klassen een gewoonte is, wordt dit later moeilijk afgeleerd"⁽⁸³⁾.

Op de bijzondere school te Bennekom is "het lezen, vooral in de lagere klassen, veel te monotoon, terwijl er over komma's en punten heengelopen wordt, alsof ze niet bestaan"⁽⁸⁴⁾. In de hoogste klassen van de "School met den Bijbel" te Ede liet het lezen "zeer veel te wensen over.(-) De leerstof was te hoog en te geleerd"⁽⁸⁵⁾. Bovendien was een hinderlijk bezwaar, "dat de leerlingen moeten lezen uit leesboeken van verschillenden druk, die niet door den onderwijzer zijn gecorrigeerd"⁽⁸⁶⁾.

Ook aan de school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede was het lezen in enkele klassen beneden peil. "In andere konden wij dit niet beoordelen", aldus het commissieverslag in 1917, "omdat de

Ned. Herv. Paaschbergschool, Bergstraat, Ede, 1907. Rechts: L.C. Schreuders, hoofd der school en juffrouw Brussen, links meester Stroband. (Foto nr. 19/K/209, archief Hist. Museum Ede.)

onderwijzer niet ten onzen behoeve van het leerrooster wilde afwijken”⁽⁸⁸⁾.

Bij de leeslessen aan de openbare school te Ede “wordt steeds onderzocht of de kinderen het gelezene begrijpen, hetgeen hoogst nuttig en noodig blijkt te zijn, want soms worden de zotste antwoorden gegeven”⁽⁸⁷⁾.

Aan de openbare school te Ederveen woonde de commissie “een buitengewoon aangename, leerzame en onderhoudende aardrijkskundeles bij. Het was hier geen dorre opdreuning van namen,(-) maar bij iedere landstreek of plaats werden de bijzonderheden besproken. De Ederveensche jeugd scheen zelfs vertrouwd te zijn met de hoogte van eenige bergtoppen in Zwitserland. Alleen bij het vermelden van de merkwaardigheden van onze vaderlandse zeedorpen, ging één der leerlingen wel wat ver door op de vraag waardoor Scheveningen zich onderscheidde, te antwoorden: ‘Door ezels’. De jongen had zeker iets onthouden van het genot om aan het strand ezeltje te rijden”⁽⁸⁹⁾.

De school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede kwam er minder goed af. “Een onderwijzer, die overigens zeer opgewekt les gaf, ging met zijne leerlingen op een reisje van Ede naar Rome via Brussel en Berlijn en in Zwitserland door ‘spelonken’. Met een stok wees meester op een blinde kaart de plaatsen in Rusland aan en nauwelijks had hij er een aangewezen, of in koor ging de menigte kinderen aan het opdreunen, den stok van den meester daarbij volgende: Odessa, Odessa, St. Petersburg, St. Petersburg, Wilna, Wilna, enz., enz. De meester zong mee en het was als een liturgische dienst.(-) Sommige kinderen zongen, met hun rug naar de kaart gekeerd, lustig Odessa, Odessa, mede. Begint deze zang steeds bij Odessa? Gezien de buitengewone onzindelijkheid der kinderen: Wat zou Baden-Baden goed in dit kader passen”⁽⁹⁰⁾.

Het handwerkonderwijs stond op de meeste scholen op een zeer redelijk peil. In Otterlo, en wellicht ook elders, had men daar een zeer speciale reden voor. De openbare school aldaar verkocht de door de meisjes

gemaakte kledingstukken meestal aan de ouders van de leerlingen voor *f* 0,35 per stuk⁽⁹¹⁾. De bijzondere school te Bennekom viel geheel uit de toon: “Het handwerkonderwijs is hier absoluut onvoldoende. Het mag eigenlijk geen onderwijs worden genoemd”⁽⁹²⁾.

Bij het zangonderwijs werd vooral de pedagogische waarde door de commissie hoog aangeslagen: “Onder de bijvakken bekleedt het zingen geen geringe plaats. Het vroolijke kindergezang, mits zuiver en zacht gezongen, doet zoo weldadig aan, kan verkeerde gedachten verdrijven, blijmoedig en dankbaar stemmen. Jammer dat er tusschen de verschillende scholen onzer gemeente geen samenwerking bestaat om eenheid te brengen in het zingen door het aanleeren door allen van een beperkt, daartoe speciaal gekozen, aantal liederen; deze ook bij het verlaten der school niet vergeten, zouden kunnen helpen het platte en soms gemeene straatlied te vervangen”⁽⁹³⁾.

De commissie streefde dus naar meer eenheid in het zangonderwijs. In 1919 kwam zij met het volgende idee: “Voorlopig werd een plan gemaakt in alle scholen onzer gemeente zekere bepaald aangewezen, mooie liederen te doen zingen, opdat er eenheid kome in het zingen onzer gemeente en opdat in het vervolg niet kan gebeuren, hetgeen bijvoorbeeld verleden winter geschiedde, bij het verstrekken van voedsel aan schoolgaande kinderen in Bennekom, dat kinderen van het dorp geen drie liederen kennen, die zij gezamenlijk kunnen zingen. De meerderheid der hoofden heeft op zeer vriendelijke wijze aan ons verlangen gevolg gegeven en thans worden in bijna alle scholen onzer gemeente het volgende tiental liederen geleerd: ‘Wilhelmus’ (oude zetting); ‘Nederlandsch Volkslied’; ‘Vlaggelied’; ‘Mijn Nederland’; ‘De trouwe Kamerad’; ‘Recht op!’; ‘Wilt heden nu treden’ (oud Nederlandsch); ‘Merck toch hoe sterck’ (oud Nederlandsch); ‘ ‘s Morgens vroeg’; ‘Wees gegroet volschoone lentetijd’. De commissie overweegt, hieraan te verbinden een openbare zanguitvoering op den Koninginnedag; doch het is nog onbekend of alle moeielijkheden daaraan verbonden

(ook de kosten!) overwonnen zullen kunnen worden"⁽⁹⁴⁾.

Een van de "daaraan verbonden moeielijkheden" was de kwaliteit van het zingen. Deze hield niet over: "Het zingen heeft meestal veel te hard plaats; de kinderen trachten elkander soms te overschreeuwen, o.i. mist het hierdoor grootendeels zijn doel. Wanneer men de kinderen voortdurend leert zacht te zingen, zich zelf in toom te houden, zal het de stemorganen der kinderen ten goede komen, zal de muzikaliteit in hooge mate bevorderd worden, zal de uitvoering veel zuiverder zijn en er veel meer opvoedende kracht van de liederen uitgaan"⁽⁹⁵⁾.

Het onderwijs in de Nederlandse taal kende nog weinig structuur. Het stellen van een brief, het behoorlijk schrijven van een adres of van een nota werd slechts in enkele scholen geleerd.

Ook het gymnastiekonderwijs stelde toentertijd niet veel voor. In 1918 uitte de commissie de volgende klacht: "Vak J, de vrije- en orde-oefeningen der gymnastiek vindt men vrij geregeld vermeld onder de akten die de onderwijzers bezitten; waarom bemerkt men bijna niets daarvan in de scholen? In verreweg de meeste scholen onzer gemeente wordt hieraan niets gedaan"⁽⁹⁶⁾.

Naar aanleiding hiervan droeg de burgemeester de commissie op een onderzoek in te stellen naar het voorkomen van vrije en orde-oefeningen. Helaas was de uitkomst van dat onderzoek allertreurigst. "Zooals wij reeds in een vroeger verslag opmerkten, beijveren de meeste onderwijzers en onderwijzeressen zich wel de acte J voor vrije- en orde-oefeningen te halen, (nu, zwaar is die ook niet!) maar eenmaal in het bezit daarvan, bekommeren de meesten er zich niet om, die toe te passen in de school. Trouwens om billijk te zijn moeten wij erkennen dat de gelegenheid om die in toepassing te brengen in deze gemeente ook zeer ongunstig is. De meeste hoofden verklaarden ons het onmogelijk te achten indien geen afzonderlijk lokaal daarvoor beschikbaar is, althans gedurende de wintermaanden. Aan de school te Otterloo worden intusschen

deze oefeningen wel gehouden; daar is trouwens een overdekte speelplaats.

Maar met goeden wil zou er toch iets meer aan te doen zijn dan thans het geval is. De afwezigheid op bijna al onze scholen zal ook wel komen door de weinige sympathie die de ouders er voor gevoelen; op sommige bijzondere scholen, zoo werd ons verzekerd, zouden de ouders beslist er tegen zijn. Mocht eens een der hoofden, naast dien te Otterloo, een poging willen doen om in dit opzicht iets te bereiken, wij zouden hem zeer erkentelijk daarvoor zijn.

Goede vrije- en orde-oefeningen leeren tucht, lichamelijke zelfbeheersing en - het woord drukt het immers uit? - orde. En deze eigenschappen bezitten onze Veluwse kinderen toch waarlijk niet in overtollige mate!"⁽⁹⁷⁾.

8. Schoolvorderingentests

Artikel 35 van de wet op het lager onderwijs schreef voor dat het schoolonderwijs "gepaste en nuttige kundigheden" moest aanleren ter ontwikkeling van de verstandelijke vermogens van het kind. Hoogste tijd (1912) voor de commissie om dit via tests te onderzoeken. Aan de leerlingen van de hoogste klas van op één na alle lagere scholen in de gemeente Ede werd dat jaar het volgende reken- en taalwerk voorgelegd:

"Voor het rekenwerk:

Som 1. Telt samen 12 16 20 15 9 7.

Som 2. De bevolkingscijfers van twee plaatsen verhouden zich als 9 staat tot 7. In de eene stad wonen 12000 menschen meer dan in de andere. Hoeveel inwoners heeft elke stad?

Som 3. Een kist is lang 14 dM., breed 12 dM. en diep 8 dM. Zij is half vol haver van f 4,20 den HL. Wat is die haver waard?

Som 4. Iemand heeft 8500 Gld. op intrest gezet à 4,5 % 's jaars. Hoeveel winst kan hij daarvan trekken in 3 jaar en 6 maanden?

Som 5. Iemand verkoopt van een stuk laken de helft en 7 M. voor 146,25 Gld. en later tegen denzelfden prijs per Meter, de rest voor 55,25 Gld. Wat kreeg hij voor den meter?

Voor het taalwerk:

Toen gij onlangs bij Uw Oom te Ooster-

beek waart, zaagt gij de mooie duiven van neef Hendrik. Bij Uwe thuiskomst hebt gij Uwen vader gevraagd er een paar te kopen. Dit mocht gebeuren, vader zal een hokje timmeren.

Schrijf nu een brief naar neef Hendrik, waarin gij hem dat mededeelt en vraag om een paar duiven te willen zenden, geef op met welken trein gij ze wacht en dat zij zullen worden afgehaald aan het station....⁽⁹⁸⁾.

De commissie richtte na afloop een woord van dank aan de schoolhoofden voor hun medewerking. Tot haar spijt moest zij het hoofd der school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede van deze dankbetuiging uitsluiten, omdat hij niet te overtuigen was dat de commissie met haar onderzoek binnen de perken van haar bevoegdheden was gebleven. Bij de districtsschoolopziener werd een klacht ingediend en deze stelde het schoolhoofd in het ongelijk⁽⁹⁹⁾.

De resultaten waren uiterst pover: het rekenwerk leverde iets meer voldoende dan onvoldoendes op. Op de openbare school te Ede en de bijzondere school te Harskamp werd som 1 door alle leerlingen goed gemaakt, op de laatste school som 2 eveneens. Maar op deze school en op de openbare scholen te De Valk en Nederwoud had geen enkele leerling iets van som 5 begrepen. Wat betreft het taalwerk waren er naar de maatstaf van de commissie slechts twee scholen, waar de leerlingen met voldoende kennis van de Nederlandse taal de maatschappij zijn ingegaan⁽¹⁰⁰⁾.

Het daaropvolgende jaar werd aan de hand van onderstaande opgaven de kennis van de vakken aardrijkskunde en geschiedenis onder de loep genomen:

“Voor Aardrijkskunde:

- Vraag 1. Noem de provincies van ons land en hunne hoofdsteden.
 Vraag 2. Noem 3 steden op Java.
 Vraag 3. Noem de voornaamste eilanden van Nederlandsch Oost-Indië.
 Vraag 4. Noem 3 steden in Engeland, Frankrijk, Duitschland, Zwitserland, Spanje en Zweden.
 Vraag 5. Noem de hoofdsteden van België, Italië en Rusland.

Vraag 6. Uw onderwijzer draagt U op een brief te brengen aan het Hoofd eener School te Delfzijl. Deze onderwijzer leest den brief en verzoekt U om het antwoord mede terug te nemen, maar dit eerst te laten lezen aan een onderwijzer te Enkhuizen.

Hoe zoudt gij de reis naar Delfzijl en terug over Enkhuizen maken?

Noem 15 plaatsen, die gij zult voorbijgaan.

Wat is er in de streken, die gij voorbijkomt, te zien?

Voor Geschiedenis:

Vraag 1. Kies uit de hieronderstaande jaartallen een tiental en schrijf de geschiedkundige gebeurtenissen op, die hebben plaats gevonden in die jaren, die door U zijn gekozen. 1423 1492 1500 1517 1555 1568 1572 1584 1625 1648 1672 1702 1795 1810 1813 1815 1840 1848 1880 1898 en 1909.

Vraag 2. Wat weet gij te vertellen van Willem van Oranje? (1533-1584)⁽¹⁰¹⁾.

Over het algemeen stelde het resultaat van het onderzoek de leden van de commissie in hoge mate teleur. Op geen enkele school waren de antwoorden van dien aard dat men daarover tevreden kon zijn. De resultaten van de meeste scholen waren ronduit slecht. Op verscheidene scholen werd aan aardrijkskunde en geschiedenis zeer weinig aandacht geschonken. Aan één school werden deze vakken zelfs zo stiefmoederlijk behandeld, dat het hoofd der school aan de subcommissie belast met het onderzoek beleefd in overweging gaf “het onderzoek te willen nalaten, aangezien hij vooraf kon verklaren, dat zijne leerlingen er toch niets van terecht zouden brengen”⁽¹⁰²⁾.

Het spreekt vanzelf dat die verklaring “in hooge mate de verwondering van de leden der Commissie opwekte en zij zich verheugden over het feit, dat zij tot dit jaarlijksch onderzoek besloten hadden, omdat zij zonder zulk een onderzoek nooit de zekerheid zouden hebben verkregen, dat er op een onzer lagere scholen zoo weinig waarde

gehecht wordt aan het onderwijs in geschiedenis en aardrijkskunde⁽¹⁰³⁾.

Enkele antwoorden op de vraag: "Wat weet gij te vertellen over Willem van Oranje?" zijn het waard hier even vermeld te worden: "Hij kwam zoo in gunst van den koning, dat hij gijselaar werd".

"Als hij gedood zou worden, dan zou hij in adelijkheid geslagen worden".

"Hij liet de groote Haarlemmermeer droogmaken door middel van machines".

"Er waren eens op een keer een hoop flinke en kloeke mannen en die vroegen aan Balthasar Gerards of hij Willem van Oranje wilde vermoorden".

"Hij was een snood en listig man. Een ieder mocht hem gaarne lijden".

"De laatste woorden, die hij sprak, zijn deze: 'Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen'. En zij sneden hem in een boel stukjes"⁽¹⁰⁴⁾.

De globale indruk die de leden van de commissie van het aardrijkskundewerk kregen was evenmin gunstig: "Welk eene spelling kreeg men onder de oogen en hoe weinig net werk werd er geleverd! Zelfs werden de eigennamen door velen niet met een hoofdletter geschreven, iets wat den leerlingen toch reeds in de lagere klassen wordt geleerd"⁽¹⁰⁵⁾.

Op slechts vier van de twaalf scholen behaalden de leerlingen gemiddeld een voldoende voor geschiedenis, waarbij de commissie echter aantekende dat de tweede vraag "à posteriori te moeilijk bleek te zijn, althans in den vorm, waarin zij was gesteld"⁽¹⁰⁶⁾. Het werk was slordig en met vele taal- en stijlfouten gemaakt. Alleen het aardrijkskundewerk van de leerlingen van de bijzondere school te Lunteren, de openbare scholen te De Valk en Lunteren en 'De School met den Bijbel' te Ede maakte een goede indruk⁽¹⁰⁷⁾.

Ook in 1913 gaf het hoofd van de school van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ede geen krimp: opnieuw weigerde hij pertinent aan het onderzoek mee te werken. De commissie zocht het hogerop: de minister van Binnenlandse Zaken werd aangeschreven. Deze liet weten dat de commissie wel bevoegd was "dergelijke onderzoekin-

gen" in te stellen, maar dat die enigszins anders ingericht moesten worden. Een onwelwillend schoolhoofd had het recht zich te verzetten tegen een onderzoek zoals was geschied⁽¹⁰⁸⁾.

Drie jaren later organiseerde de commissie tests voor tekenen en kennis der natuur. Ditmaal waren de resultaten uitstekend⁽¹⁰⁹⁾. Daarna zijn dergelijke schoolvorderingen-tests niet meer gehouden.

9. Leermiddelen

Met de leermiddelen was het, zowel kwalitatief als kwantitatief, vaak droevig gesteld. Op veel scholen trof de commissie te weinig boeken, beduimelde boeken, boeken met ezelsoren, verschillende drukken, gebarsten leien, enz. aan. Aan de bijzondere school te Harskamp, aldus het verslag van 1911, gebruikten de leerlingen van de eerste klas de scherven van de leien uit de hoogste klassen⁽¹¹⁰⁾. De bijzondere school te Bennekom werkte in 1915 met een boek dat al meer dan twintig jaren oud was; het betrof een 17e druk uit het jaar 1893⁽¹¹¹⁾.

Op de openbare school te Gelders Veenendaal waren in 1914 de schoolborden zo slecht geleverd, dat het krijt niet pakte, "of liever gezegd, bij het gebruik geen zichtbare sporen achterliet"⁽¹¹²⁾.

De Eerste Wereldoorlog schiep een bijzondere situatie. In het laatste oorlogsjaar, 1918, merkte men bij het onderwijs duidelijk de kwalijke gevolgen van de precaire economische situatie van ons land. Er ontstond een groot tekort aan goede leermiddelen. "Vooral de bijzondere scholen gingen gebukt onder de groote uitgaven door de dure tijden veroorzaakt en behielpen zich wel eens meer dan wenschelijk was. Zoo werd vaak meer op de lei gewerkt dan in gewone jaren, ja in sommige scholen ging dit zoover, dat bijv. op de Harskamp bijna uitsluitend op de lei gewerkt werd en het schrijven op papier alleen in de zesde klasse plaats had. Zelfs het teekenen geschiedde alleen op de lei, voor zoover wij op onze bezoeken konden nagaan.

Dit vormt wel een treurige tegenstelling met de woorden, door den districtsschoolopziener gesproken in Ede op de arrondis-

sementsschoolvergadering, waarbij hij alle onderwijzers op het hart drukte, indien enigszins mogelijk, te breken met de verouderde methode van het werken op de lei, waardoor net en degelijk werk zoozeer wordt tegengehouden.

Het spreekt vanzelf dat allerlei verbeteringen aan de gebouwen moesten achterwege blijven door de duurte der tijden; vele scholen zien er daardoor minder proper en netjes uit. Verbeteringen waarop wij vroeger reeds aandrongen (houten vloeren bijv.) kunnen nu onmogelijk bekostigd worden, en het is overbodig daar thans op te wijzen⁽¹¹³⁾.

10. Opvoedkundige en didactische bekwaamheden

Zoals uit verschillende rapportages van de commissie blijkt, liepen de pedagogische en didactische kwaliteiten van de onderwijsgevenden sterk uiteen. De volgende passages over het tijdvak 1912 tot en met 1918 laten aan duidelijkheid niets te wensen over en staan vol behartigenswaardige opmerkingen:

“Het onderwijs wordt door het overgrootste deel der onderwijzers en onderwijzeressen met bijzonder veel opgewektheid en tact gegeven. Er zijn slechts enkele leerkrachten, over wier optreden de leden der Commissie minder tevreden zijn. Eenige onderwijzers maken n.l. den indruk, dat zij hun taak niet altijd even aangenaam vinden.

Ook moeten sommige onderwijzers bedenken, dat hun voorbeeld van het allergrootste gewicht is voor de jeugd. Zeer weinig verheffenden indruk maakte b.v. een onderwijzer die op zijn hoogen stoel zittende, zich al schommelende met opgetrokken knieën in balans hield door zijne voeten te plaatsen tegen den rand van het tafelblad van de eerste bank. Een heel slecht voorbeeld voor een opvoeder der jeugd!

Op sommige scholen konden de leden onderwijzers en onderwijzeressen met veel nadruk hooren gewag maken van de domheid van den een of anderen leerling. Dit kan nooit de uitwerking hebben, die men daarvan verwacht. Zoo'n kind voelt zich vernederd en ontmoedigd. Soms volgt dan

nog de opmerking, dat het kind niet tot veel herseninspanning in staat is; hiermede is dan al genoeg gezegd om het kind geen verwijt te mogen maken. In ieder geval zal het aan de kaak stellen van een leerling nooit een gunstig resultaat hebben. Wie opbouwt, bereikt altijd meer dan wie afbreekt⁽¹¹⁴⁾.

Over het algemeen waren de leden van de commissie heel slecht te spreken over de lichaamshouding van de kinderen bij het lezen en vooral bij het schrijven. In hun verslag maken zij de meeste leerkrachten daaromtrent een duidelijk verwijt: “Er zijn slechts weinige onderwijzers, die aan de houding van het lichaam bij het lezen en schrijven de noodige aandacht wijden. En dit is toch zoo noodig, omdat daardoor kan worden voorkomen, dat zwakke kinderen door hun verblijf in de school schade ondervinden aan hunne gezondheid. Ruggegraatsverkrommingen en slechte oogen zijn in de meeste gevallen gevolgen van onoplettendheid van den onderwijzer in de lagere school. Laatstgenoemde kan soms veel nuttiger werkzaam zijn dan de geneesheer, omdat deze de gebreken helpt verbeteren, gene de ziekte kan voorkomen⁽¹¹⁵⁾.”

Opvallende pedagogisch-didactische hoogstandjes werden door de commissie ogenblikkelijk in haar verslagen vermeld. Over de bijzondere school te Lunteren werd het volgende opgemerkt: “Er wordt op deze school een eenvoudig systeem gevolgd om te voorkomen, dat kinderen, die naast elkander zitten, van elkander afkijken bij het maken van sommen. Daartoe schrijft de onderwijzer naast elkander op het bord twee groepen sommen - groep A en groep B - die wel veel op elkander gelijken, maar toch, vooral in de gekozen cijfers, van elkander afwijken. De kinderen, die op iedere bank aan de linkerzijde zitten, maken groep A en die aan de rechterzijde groep B. Daardoor is het van elkander afkijken onmogelijk, want twee kinderen, die naast elkander gezeten zijn, maken verschillende sommen⁽¹¹⁶⁾.” Dat afkijken ook bij leerlingen die voor en achter elkaar zitten mogelijk is, is òf aan de aandacht van de commissie ontsnapt, òf was in 1912 bij de leerlingen nog niet bekend.

Ook het volgende jaar maakte deze school een goede beurt: "Alles wordt even aantrekkelijk behandeld. Daarbij tracht de hoofdonderwijzer zijne leerlingen reeds op de school klaar te maken voor het praktische leven. Zijne leerlingen houden bijv. geregeld briefwisseling met de leerlingen eener school te Appelscha. Zij wisselen prentbriefkaarten met elkander en houden elkander op de hoogte van de bijzonderheden der streek, waarin zij wonen, teneinde elkanders woonplaats beter te leeren kennen.

Ook is hij in het bezit van eene verzameling van allerlei voorwerpen, die hij ontving uit het Koloniaal Museum te Haarlem, benevens van vele andere zaken, die voor het aanschouwelijk onderwijs nuttig kunnen zijn, zooals bijv. een fleschje kunstmest, enz. Het is eene alleraardigste verzameling, die zeker heel nuttig kan zijn bij het onderwijs in aardrijkskunde en natuurlijke historie, temeer omdat het Hoofd der School alles zoo duidelijk uitlegt"⁽¹¹⁷⁾.

Een onderwijzer aan de bijzondere school te Bennekom kreeg eveneens een speciale

vermelding: "In een der klassen wordt zulk een groote waarde gehecht aan den ijver, welken de leerlingen bij het onderwijs aan den dag leggen, dat de onderwijzer 's wekelijksch een mooie griffel uitlooft voor den leerling, die het mooist heeft geschreven, de minste fouten in zijne sommen heeft gemaakt en de meeste sommen goed heeft gemaakt"⁽¹¹⁸⁾.

Voor de commissieleden was het duidelijk dat er aan de kwaliteiten van veel leerkrachten het een en ander schortte. Vandaar dat zij een suggestie tot "bijscholing" gaarne overnamen: "In sommige scholen wordt heel goed gelezen, in andere daarentegen heel slecht. Het zou daarom misschien wel goed zijn als kon worden voldaan aan den wensch door eene onderwijzeres geuit, om alle onderwijzers en onderwijzeressen 's jaarlijks eenige dagen vacantie te geven, ten einde in bekende goede scholen het onderwijs te kunnen volgen en schoolmusea te bezoeken"⁽¹¹⁹⁾. Helaas is dit voorstel nimmer door het bevoegd gezag gehonoreerd.

Behalve bijscholing via het bijwonen van lessen aan andere scholen, zou, naar het

Openbare lagere school, Maandereind, Ede, omstreeks 1905. Hoofd der school: meester De Graaf. (Foto nr. 19/E/175, archief Hist. Museum Ede.)

oordeel van de commissie, in dezen ook het benoemingsbeleid een belangrijke bijdrage kunnen leveren. Een energiek en vakbekwaam schoolhoofd kan een voorbeeld zijn voor de rest van het personeel. Dat moet dan wel een man zijn; vrouwen kwamen in die tijd voor een dergelijke functie nog niet in aanmerking: "Een eenvoudig middel is, om met de grootste omzichtigheid bij het benoemen van schoolhoofden zijn keus te bepalen tot beschaafde, ontwikkelde en hoogstaande mannen, die er in grooten getale te vinden zijn in het onderwijzers-corps"⁽¹²⁰⁾.

De mening van de commissie met betrekking tot de taakopvatting van de meeste onderwijsgeevenden was echter positief en dat vond zij in 1917 aardig verwoord in een artikel van de heer Stamperius, arrondissements-schoolopziener: "Hij, de Arrondissements-schoolopziener die hoofd geweest is van een groote stadsschool met zijn uitstekende lokaliteiten en zijn vele onderwijzers, met zijn rijke leermiddelen, hij heeft zich afgevraagd of men niet zeer ten achter moet wezen op een plattelandsschool die hij op een guren Novemberdag zal gaan inspecteren, met zeventig leerlingen en slechts twee onderwijzers, gevestigd in een ietwat armoedig gebouwtje.

En dan volgt hier zijn verslag: 'Maar ik stond verbaasd! Waar waren mijn twijfelingen gebleven? Was dat rekenen niet goed? Hadden de jongens der zesde klasse de vraagstukken op de lei niet flink zonder hulp opgelost? Schreven ze niet duidelijk en netjes? Wat mocht men meer verlangen? Ik zei dat ik ruimschoots tevreden was, dat ik niet verwacht had op een kleine school zooveel goeds te vinden. Ik had met warmte gesproken en gaf het hoofd de hand. Toen ik hem aankeek zag ik dat zijn oogen vochtig waren en er klonk een eigenaardige trilling in zijn stem toen hij antwoordde: 'Ik dank U, Mijnheer! Dat overkomt ons maar zelden dat er iemand in onze scholen komt, die waardering voelt voor ons werk en die ons dat zegt'. Een gevoel van eerbied rees in mij op voor den dorpsonderwijzer, die niettegenstaande dit alles opgewekt en volhardend zijn plicht blijft doen"⁽¹²¹⁾.

11. Absenteïsme

Het schoolverzuim was over het algemeen niet groot. Op enkele scholen verzuimden helaas sommige leerlingen nogal eens "wegens landarbeid, boschbessenplukken, eikels- en beukennotenrapen en eten halen aan de kazernes. Zieken kwamen niet veel voor; alleen heerschten in sommige delen der gemeente in het begin des jaars, 1916, de mazelen, waardoor het schoolgaan verhinderd werd"⁽¹²²⁾.

Door de oorlogsomstandigheden (Eerste Wereldoorlog) werd dit in 1918 snel anders. Het onderwijs heeft in dat jaar, meer dan in enig ander oorlogsjaar, de nadelige gevolgen ondervonden van "de economische moeielijkheden en de ellende van den oorlog. Het is niet te ontkennen dat het onderwijs in onze gemeente in het afgelopen jaar zeer daaronder geleden heeft en de vruchten van het onderwijs daardoor minder zijn dan in normale jaren", aldus het commissieverslag. "In de eerste plaats noemen wij het gebrek aan brandstof, waardoor in de meeste scholen - vooral in de maanden Januari en Februari - het aantal lessen belangrijk beperkt moest worden. Dan de diphtherie-epidemie, die zoozeer geheerscht heeft, dat sommige scholen gesloten moesten worden; en eindelijk de ons allen te goed bekende griep, waardoor het onderwijs op vele scholen lang stil gestaan heeft"⁽¹²³⁾.

Aan de openbare school te Bennekom is zelfs gedurende enkele maanden helemaal geen les gegeven. Door de aanwezigheid van Franse vluchtelingen moest de school langer gesloten blijven dan oorspronkelijk het plan was. Dat verdroot de commissie ten zeerste, temeer daar de schuld voor een groot deel bij de Bennekomse bevolking lag. Het rapport van de commissie spreekt dienaangaande duidelijke taal: "Wij hebben er vroeger reeds opmerkzaam op gemaakt, dat sommige vakken (aan die school) onvoldoende zijn. Het was daarom temeer te betreuren dat (-) de school gesloten moest worden wegens de griep en dat, toen deze geweken was, de heropening vertraagd werd door de Fransche vluchtelingen, die voorloopig daar gehuisvest waren, in de

hoop dat de inwoners van Bennekom zich hun lot zouden aantrekken. De inwoners van Bennekom hebben echter meer uitgemunt in het klagen over het niet heropenen van de school, dan in het steunen van de pogingen de vluchtelingen elders huisvesting te bezorgen. Het gevolg is geweest dat het onderwijs ongeveer drie maanden heeft stilgestaan⁽¹²⁴⁾.

Ook aan de openbare school te Ede is gedurende enige tijd geen les gegeven. Op 18 en 29 oktober 1918 brak in de legerplaats Harskamp een ernstige munitie uit onder de aldaar gelegerde militairen⁽¹²⁵⁾. Het schoolgebouw van de openbare school is toen gevorderd en voor enkele weken ontrend geweest.

Door de vele lesuitval kwam men met het jaarprogramma aardig in de knoei. In een school werd het vrije kwartiertje in de morgen afgeschaft om tijd uit te sparen voor het onderwijs. De commissie die jarenlang gestreden had voor het invoeren van een speelkwartier, had voor deze oplossing weinig begrip: "De goede bedoeling waardeerende, doet ons dit toch leed. Voor lichaam en geest der kinderen vinden wij het zoo gewenscht dat zij zich in de lange ochtenduren een oogenblik vrij kunnen bewegen, en wij hechten vooral zooveel er aan dat dan het lokaal even geventileerd wordt. Wij zouden alle hoofden en onderwijzers op het hart willen drukken daaraan toch vooral de hand te houden"⁽¹²⁶⁾.

Tot overmaat van ramp heeft nota bene de minister van onderwijs een niet geringe bijdrage geleverd aan de lesuitval in het jaar 1918: "En alsof dit alles niet genoeg ware, kwam daarbij de maatregel van den Minister -op zichzelf zeker goed bedoeld- om de kinderen vrij te geven voor het zoeken van beukenootjes, waardoor opnieuw verscheidene weken voor het onderwijs verloren gingen en welke bezigheid door vele kinderen helaas verricht werd veel langer en op geheel andere wijze dan door den Minister bedoeld was"⁽¹²⁷⁾.

12. Functioneren van de commissie

Met ijver en toewijding heeft de commissie zich sinds haar installatie in 1904 van haar

taak gekweten. De hierboven geciteerde passages uit de jaarverslagen en vergadernotulen laten zien hoe serieus de commissie haar opdracht heeft genomen. Bewondering en waardering voor de goedwillende vrijwilligers die zich een aantal jaren belangeloos voor dit werk beschikbaar stelden, is zeker op zijn plaats.

Daarom is het teleurstellend te moeten constateren hoe gering de belangstelling van de zijde van zowel B. en W. als de gemeenteraad is geweest voor de activiteiten van de commissie. De reacties in de gemeenteraadsvergaderingen geven soms zelfs de indruk dat men de verslagen en voorstellen van de commissie niet geheel serieus nam. Uit de besluiten van de raad met betrekking tot de adviezen van de commissie blijkt evenmin het tegendeel. Alles bij elkaar genomen waren de resultaten van het commissiewerk uiterst pover. Zelfs voor de commissie relevante informatie over het onderwijs werd door B. en W. niet doorgegeven. Ondanks herhaalde verzoeken van de commissie was en bleef dit communicatiekanaal verstopt.

In 1912 beklagde de commissie zich bij de gemeenteraad over het gebrek aan informatie: "Evenals in vorige jaren hebben ook in 1911 de leden van de Commissie van verschillende belangrijke zaken, welke het onderwijs raken, slechts kennis genomen uit de couranten.(-) Evenmin is haar oordeel gevraagd.(-) Voorts is geen enkel verzoek om advies door de Commissie ontvangen. (-) Zoodat de Commissie in dien tijd geen enkele maal in de gelegenheid is gesteld over eenige zaak, welke aan de orde was, haar oordeel te kunnen uitspreken.(-) De Commissie is slechts een college van advies. Maar wanneer nooit om advies gevraagd wordt en men zich steeds onverschillig schijnt te toonen omtrent het oordeel der Commissie, ook al zijn er belangrijke onderwijszaken aan de orde, dan zal dit op den duur niet nalaten zijn invloed te doen gelden op de stemming in de Commissie.(-) Het kan niet anders of de ijver van de leden zal langzamerhand verflauwen. Als de Commissie bemerkt, dat zij naar het oordeel van de autoriteiten alleen geschikt is

voor het zeer tijdroovende halfjaarlijksche schoolbezoek, dan zal het niet lang duren of zij zal dit werk gaarne aan anderen overlaten. (-) Zij hoopt alleen, door het bovenstaande onder Uw aandacht te brengen, een einde te maken aan de onaangename positie van te worden beschouwd als eene *quantité négligeable*"⁽¹²⁸⁾.

Deze hartekreet werd in 1913 herhaald en men gaf het college van B & W in overweging "of het niet in het belang onzer gemeente moet worden geacht om de kosten, die aan het bestaan van eene Plaatselijke Commissie zijn verbonden, uit te sparen"⁽¹²⁹⁾.

Hetzelfde gebeurde in 1914 toen de commissie verslag deed "van den toestand van het onderwijs, voor zoover zij daarvan op de hoogte is"⁽¹³⁰⁾.

"In de vergaderingen van de Commissie is geen enkel onderwerp aan de orde geweest, dat in dit verslag een plaats behoort in te nemen. Ook was er geen enkele maal enig contact tusschen het gemeentebestuur en de Commissie. Voor een groot deel is het gebrek aan stof voor dit verslag ook gelegen in het feit, dat werklust en ijver in den loop van het afgelopen jaar bij de leden der Commissie langzamerhand tot een zeer laag peil daalden. De leden hadden in het begin van het jaar nog hoop, dat er eindelijk eens aandacht zou worden geschonken aan den wens, dien zij in de laatste jaren bij voortduring hadden kenbaar gemaakt in hunne verslagen, om meer door den Raad en door het College van Burgemeester en Wethouders te worden gekend in zaken, die met het onderwijs in onze gemeente in verband staan. Maar daarin werden zij ook in het afgelopen jaar wederom teleurgesteld"⁽¹³¹⁾.

Het gevolg was dat op het eind van 1913 alle leden van de commissie het bijltje er bij neerlegden om daardoor de Raad gelegenheid te geven te bepalen of deze het voortbestaan van de commissie wenste te bestendigen. De Raad schrok en het kwam tot een gesprek met de burgemeester. "In een zeer gewaardeerd onderhoud met den voorzitter van den Raad mochten een paar leden der Commissie vernemen, dat de Raad het zeker zou betreuren als de leden bij hun

voornemen bleven volharden om de Commissie te verlaten, terwijl zij tot hun genoegen vernamen, dat het gemis aan contact tusschen de colleges moet worden toegeschreven aan een zekere sleur en niet aan enig opzet om de Commissie te houden buiten alle zaken, die met het onderwijs in verband staan.

Na deze verklaring kwamen drie leden op hun verzoek om ontslag als lid der Commissie terug en verklaarden zich bereid deel te blijven nemen aan de werkzaamheden der Commissie"⁽¹³²⁾.

Sleu, geen opzet, aldus de gemeenteraad. Maar de sleu bleef. Derhalve nam het animo bij de commissieleden niet toe, hetgeen er toe leidde dat zij hun activiteiten tot een minimum beperkten.

Ook de oorlogsomstandigheden speelden in dezen een rol. Zij zorgden ervoor, dat de commissie haar werk in het laatste oorlogsjaar, 1918, niet meer naar behoren kon vervullen: "Het geregelde afleggen van schoolbezoeken door de leden onzer Commissie leed ook zeer door de tijdsomstandigheden. Telkens waren scholen gesloten als men bezoeken wilde afleggen en voor de oudere leden der Commissie, die geen rijwiel gebruiken, werd soms opgezien tegen het nemen van een rijtuig voor de bezoeken aan Ederveen, Nederwoud, De Valk, Otterloo, Geldersch Veenendaal, de Rijnsteeg, enz., daar de kosten door de stalhouders voor deze groote afstanden berekend, buitensporig zijn"⁽¹³³⁾.

Na de Eerste Wereldoorlog werd via de lager-onderwijswet van 1920 de samenstelling van de commissie ingrijpend gewijzigd: voortaan zou in Ede de commissie uit tien leden bestaan, te weten: twee ouders uit het openbaar onderwijs, twee ouders uit het bijzonder onderwijs, twee meerderjarige onderwijzers uit het openbaar en twee uit het bijzonder onderwijs en tenslotte twee leden uit de overige meerderjarige inwoners van de gemeente Ede⁽¹³⁴⁾. Met betrekking tot de onderwijsgevenden maakte de wetgever het voorbehoud dat zij, om spanningen tussen collega's te voorkomen, zich dienden te onthouden van het bezoeken van scholen⁽¹³⁵⁾.

Cavaljé-school, Telefoonweg, Ede, omstreeks 1900. (Foto nr. 421/F/2179, archief Historisch Museum Ede.)

Het aantrekken van leerkrachten kwam de deskundigheid van de commissie ten goede. Nog in 1917 had de commissie verzocht ontheven te worden van het beoordelen van de aanvragen voor nieuwe leermiddelen vanuit de scholen, omdat zij zich niet voldoende competent achtte.

De uitbreiding in aantal en deskundigheid betekende echter in plaats van vergroting van de activiteit, eerder een duidelijke vermindering. Van een "beredeneerd jaarverslag", zoals in de periode 1911 tot 1919, is nadien helaas niets terug te vinden. En van de in artikel 180 van de wet zo mooi omschreven opdracht: "De verbetering en den bloei van het lager schoolwezen te bevorderen", kwam derhalve niets terecht⁽¹³⁶⁾.

In 1922 klaagde de secretaris: "Wat is er gebeurd? Zijn er gegevens voor een jaarverslag? Het voornaamste van de Commissie is als andere Commissies: dat ze worden ingesteld"⁽¹³⁷⁾.

Een jaar later was het nog niet veel beter, want in de maartvergadering werd opge-

merkt dat de commissie in geen vijf maanden had vergaderd, van weinig betekenis voor het onderwijs was en slechts over technische en niet over ideële zaken had gesproken⁽¹³⁸⁾.

In februari 1924 schreven B. en W. een brief aan de commissie met de vraag waar het "beredeneerd verslag" omtrent de toestand van het onderwijs over 1923 bleef. Gaarne voor 1 maart insturen. Gevolgd door de opmerking: "De inzending van dit verslag over de jaren 1921 en 1922 schijnt door U vergeten te zijn"⁽¹³⁹⁾. B. en W. hadden deze laksheid echter grotendeels aan zichzelf te wijten. Ondanks alle smeekbeden van de commissie was de overlegstructuur niet verbeterd en B. en W. wisten hoe de commissie hierover dacht.

Een jaar eerder, 1923, had een commissielid zijn herbenoeming geweigerd. In zijn brief aan B. en W. gaf hij hiervoor de volgende verklaring: "Waar het gemeentebestuur doorgaat met onze Commissie in de meest belangrijke onderwijsvraagstukken te negeren, kan ik niet langer deel uitmaken

van deze Commissie. Het is toch werkelijk beschamend, wanneer iemand mij inlichtingen vraagt omtrent het onderwijs alhier, te moeten antwoorden: 'Ik kan U niet meer zeggen, dan ik uit de couranten heb vernomen'"⁽¹⁴⁰⁾.

De inhoud van deze brief toont aan hoe de stemming in de commissie was. Onder die omstandigheden mag men van commissieleden geen grote inzet verwachten.

Ook de behaalde resultaten gaven de commissieleden geen extra elan. Naast het beoordelen van de aanvragen voor nieuwe leermiddelen, heeft de commissie mogen zien, dat op haar voorstel op de meeste scholen na verloop van tijd de schooltijden door een speelkwartiertje werden onderbroken. Tevens heeft zij het bewustwordingsproces binnen het onderwijs en de burgerlijke overheid van Ede inzake de hygiënische omstandigheden van de schoolgebouwen en het lichamenlijk welzijn van de leerlingen op gang gebracht. Verder heeft de commissie meegewerkt om te voorkomen, dat vóór de openbare school te Bennekom de rails van de stoomtram zodanig zouden worden verlegd, dat er vlak vóór de school een rangeerterrein zou komen....⁽¹⁴¹⁾

Zelfs over de bevoegdheden van de commissie is, zoals hierboven reeds is gememo-reerd, voortdurend onzekerheid geweest.

Hoewel de commissie begin deze eeuw is ingesteld, wist zij in 1926 nog steeds niet precies, welke taken en bevoegdheden zij bezat. Dus werd hierover de inspecteur geraadpleegd. Deze antwoordde dat de commissie een commissie van advies was en dat schoolbezoek in de zin van inspectie van het onderwijs niet op haar weg lag; de commissie moest zich met de uiterlijke belangen van het onderwijs bezighouden, zoals de toestand van de gebouwen, de speelplaatsen, de schoolmeubelen en de schoonmaak⁽¹⁴²⁾. Deze uitleg werd door de commissievergadering van 9 juni 1926 als zeer verhelderend ervaren⁽¹⁴³⁾.

In dezelfde vergadering besloot men de artikelen uit de lager-onderwijswet betrekking hebbend op de commissie, op te vragen en het huishoudelijk reglement voor elk lid te vermenigvuldigen. De volgende vergadering werd voor 10 juli 1926 om 14.30 uur uitgeschreven⁽¹⁴⁴⁾. Deze vergadering is hoogstwaarschijnlijk niet doorgegaan, want de vorige zin is de laatste mededeling in het notulenboek van de commissie.

Toen omtrent taakstelling en bevoegdheden alles duidelijk was, was dit voor de commissie kennelijk voldoende reden zich op te heffen. Officieel gebeurde dit laatste pas in de gemeenteraadsvergadering van 28 oktober 1936 op voorstel van B. en W.⁽¹⁴⁵⁾

Noten:

- 1 Jan Steen, De slapende schoolmeester, Collectie Earl of Northbrook, Londen.
- 2 J.H. Meysen, Lager Onderwijs in de spiegel van de geschiedenis; 175 jaar nationale wetgeving op het lager onderwijs in Nederland, 1801-1976, Den Haag, 1976, 10,16,22.
- 3 E.P. de Booy, De Weldaet der Scholen; het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19e eeuw, Stichtse Historische Reeks, Bilthoven, 1977, 122.
- 4 P.Th.F.M. Boekholt, Het Lager Onderwijs in Gelderland 1795-1858, Gelderse Historische Reeks, Zutphen, 1978, 67-69.
- 5 De lager-onderwijswet van 1920 noemt in artikel 2 elf verplichte vakken: "Lezen, Schrijven, Rekenen, Nederlandsche Taal, Vaderlandsche Geschiedenis, Aardrijkskunde, Kennis der Natuur, Zingen, Teekenen, Lichamelijke Oefening en Nuttige Handwerken".
- 6 E.P. Rutgers, e.a., Van gemeentelijk schooltoezicht naar gemeentelijke onderwijskundige advisering, Deventer, 1990, 23.

- 7 idem, 24.
- 8 Artikel 176 van de l.o.-wet 1920, in: P. Laban, J.C. Ligetvoet, De L.O.- wet 1920, dl.1-A, 2e druk, Alphen a/d Rijn, 1928, 48.
- 9 E.P. Rutgers, a.w., 26.
- 10 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede, 17-09-1904, nr.780.
- 11 ibidem.
- 12 idem, 12-11-1904, nr.33.
- 13 idem, 28-12-1909, nr.150.
- 14 idem, 20-12-1904, nr.36.
- 15 idem, 07-03-1911, 3.
- 16 idem, 07-03-1911, 4; 04-04-1912, 8; 26-04-1913, 6.
- 17 Archief Plaatselijke Commissie van Toezicht op het Lager Onderwijs te Ede, in: archief gem. Ede, 58.
- 18 idem, 07-02-1922, 114.
- 19 idem, 04-05-1922, 124.
- 20 Plaatselijke Commissie van Toezicht op het Lager Onderwijs te Ede, notulen commissievergadering, 15-04-1923; in: archief gem. Ede.

- 21 Archief Plaatselijke Commissie, enz.,
09-02-1922, 116.
- 22 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede,
07-03-1911, 18.
- 23 Archief Plaatselijke Commissie, enz.,
sept.1921, 100.
- 24 Plaatselijke Commissie, enz., notulen com-
missievergadering, 06-10-1921.
- 25 idem, 24-03-1925.
- 26 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede,
26-03-1918, nr.1, III, 121.
- 27 Plaatselijke Commissie, enz., notulen com-
missievergadering, 21-10-1925.
- 28 Door de komst van het garnizoen (1905) en
de (late) vestiging van de eerste industrieën
(machinefabriek 1902, Concordia-boterfa-
briek 1903 en de ENKA 1920) is pas na 1930
uiterst langzaam enige verandering in de agra-
risch georiënteerde Edese samenleving ont-
staan. Zelfs met 100.000 inwoners en veel
industrie is Ede nog steeds niet meer dan een
uit zijn voegen gegroeid Veluws dorp met een
geforceerd aandoende hang naar stedse allu-
res.
- 29 Overzicht lagere scholen en leerlingen- en
inwoneraantal in de gemeente Ede in de
periode 1905-1926:
1905 : 9 openbare scholen :
Ede (Maandereind)
Bennekom (Schoolstraat)
Lunteren
Otterlo
De Valk
Ederveen
De Klomp
Nederwoud
Gelders Veenendaal
5 bijzondere scholen:
Ede (Cavaljé-school Telefoonweg)
Ede (Ned.Herv. Paaschbergschool)
Bennekom (Geref. school Veenderweg)
Lunteren (School met den Bijbel)
Harskamp (School met den Bijbel)
1926: 8 openbare scholen :
als in 1905: de openbare school te Neder-
woud is omgezet in een bijzondere school
13 bijzondere scholen :
als in 1905; ¹⁾
Ede (School met den Bijbel Mulderweg)
Ede (Ned.Herv. school Maanen)
Ede (R.K. school Op ten Noortlaan)
Ede (Neutraal-bijzondere school: E.S.V.)
Bennekom (Geref. school Rijnsteeg)
Bennekom (Ned.Herv. school Schoolstraat)
Nederwoud (School met den Bijbel)
Wekerom (Ned.Herv. school)
- 1905
openbaar onderwijs 1553 leerlingen
bijzonder onderwijs 940 leerlingen
Bevolking : 17.465 inwoners
- 1926
openbaar onderwijs 1022 leerlingen
bijzonder onderwijs 2584 leerlingen
Bevolking : 27.854 inwoners
Bron: Uitvoerig en beredeneerd verslag van
den toestand der Gemeente Ede over het jaar
1905, resp. 1926, in: archief gem. Ede.
- 30 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede,
28-04-1914, 17.
- 31 idem, 16.
- 32 ibidem.
- 33 idem, 01-05-1917, 107.
- 34 idem, 104.
- 35 idem, 07-03-1911, 8.
- 36 idem, 28-04-1914, 14.
- 37 idem, 17-04-1915, 6.
- 38 idem, 31-03-1911, 3.
- 39 idem, 13-05-1911, 5.
- 40 idem, 9.
- 41 idem, 28-04-1914, 16.
- 42 idem, 30-03-1916, nr. 4, 444 e.v.
- 43 idem, 26-04-1913, 22.
- 44 idem, 28-04-1914, 18.
- 45 idem, 03-06-1919, 232 e.v.
- 46 idem, 26-04-1913, 21.
- 47 idem, 03-06-1919, 233.
- 48 idem, 07-03-1911, 13.
- 49 idem, 04-04-1912, 11.
- 50 idem, 01-05-1917, 107.
- 51 idem, 04-04-1912, 13.
- 52 idem, 18.
- 53 idem, 26-04-1913, 16.
- 54 idem, 07-03-1911, 7.
- 55 idem, 31-03-1911, 3.
- 56 idem, 30-03-1916, nr.4, 444 e.v.
- 57 idem, 07-03-1911, 4.
- 58 idem, 26-04-1913, 21.
- 59 idem, 04-04-1912, 9.
- 60 idem, 6.
- 61 idem, 07-03-1911, 19.
- 62 idem, 31-03-1911, 3.
- 63 idem, 13-05-1911, 3.
- 64 idem, 10.
- 65 idem, 31-03-1911, 6.
- 66 idem, 17-04-1915, 5.
- 67 idem, 27-05-1913, 3,4.
- 68 idem, 07-03-1911, 6.
- 69 idem, 28-04-1914, 19.
- 70 idem, 17.
- 71 idem, 07-03-1911, 14.
- 72 idem, 04-04-1912, 18.
- 73 idem, 28-04-1914, 12.

¹⁾ De financiële gelijkstelling van openbaar en
bijzonder onderwijs in Nederland in 1920 en
de toename van het aantal inwoners van de
gemeente Ede in de hierboven beschreven

periode, verschaftte de voorstanders van protes-
tants-christelijk en rooms-katholiek onderwijs de
mogelijkheid het aantal bijzondere scholen sterk uit
te breiden.

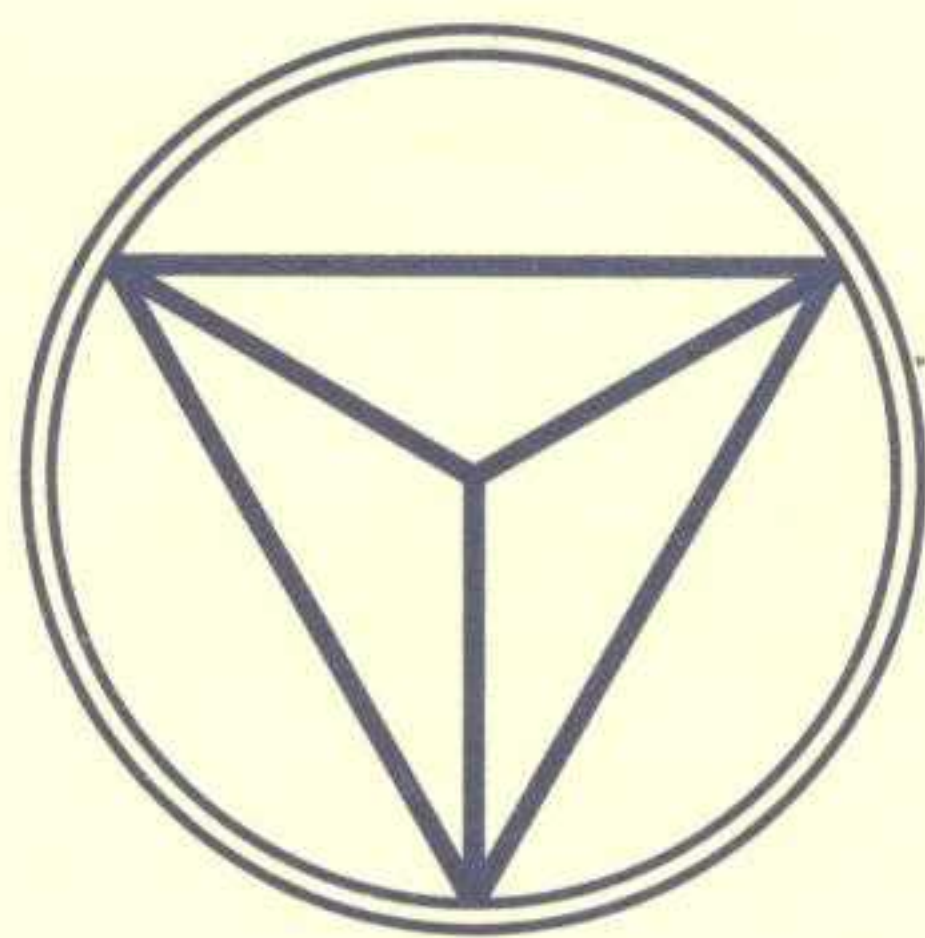
- 74 idem, 07-03-1911, 12.
 75 idem, 04-04-1912, 11.
 76 idem, 01-05-1917, 107.
 77 idem, 04-04-1912, 20.
 78 idem, 07-03-1911, 17,18.
 79 idem, 26-04-1913, 22.
 80 idem, 31-03-1911, 5.
 81 idem, 01-05-1917, 5.
 82 idem, 30-10-1915, 3, e.v.
 83 idem, 01-05-1917, 4.
 84 idem, 07-03-1911, 14.
 85 idem, 10.
 86 idem, 26-04-1913, 10.
 87 idem, 01-05-1917, 105.
 88 idem, 07-03-1911, 9,10.
 89 idem, 28-04-1914, 19.
 90 idem, 14.
 91 idem, 07-03-1911, 16.
 92 idem, 15.
 93 idem, 26-03-1918, 12.
 94 idem, 03-06-1919, 10,11.
 95 idem, 01-05-1917, 5.
 96 idem, 26-03-1918, 12.
 97 idem, 03-06-1919, 8.
 98 idem, 04-04-1912, 24,25.
 99 idem, 25,26.
 100 idem, 28,30.
 101 idem, 26-04-1913, 26 e.v.
 102 ibidem.
 103 ibidem.
 104 ibidem.
 105 ibidem.
 106 idem, 30.
 107 idem, 29,32.
 108 idem, 28.
 109 idem, 30-03-1916, nr.4, 444 e.v.
 110 idem, 07-03-1911, 15.
 111 idem, 17-04-1915, 6.
 112 idem, 28-04-1914, 18.
 113 idem, 03-06-1919, 5 e.v.
 114 idem, 17-04-1915, 6,7.
 115 ibidem.
 116 idem, 04-04-1912, 17.
 117 idem, 26-04-1913, 15.
 118 idem, 18.
 119 idem, 17-04-1915, 6,7.
 120 ibidem.
 121 idem, 26-03-1918, no.1, I, 133.
 122 idem, 01-05-1917, 6.
 123 idem, 03-06-1919, 5 e.v.
 124 ibidem.
 125 L.G.J. Verberne, *Geschiedenis van Nederland in de jaren 1850-1925*, dl.II, Utrecht/Antwerpen, z.j., 123.
 126 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede, 03-06-1919, 5 e.v.
 127 ibidem.
 128 idem, 04-04-1912, 5,7.
 129 idem, 26-04-1913, 4.
 130 idem, 28-04-1914, 6.
 131 idem, 7.
 132 ibidem.
 133 idem, 03-06-1919, 10.
 134 idem, 01-02-1921, nr. 4,7.
 135 Artikel 179.2 van de l.o.-wet 1920, in: P. Laban, J.C. Ligtoet, a.w., 49.
 136 idem, artikel 180.
 137 Plaatselijke Commissie, enz., notulen commissievergadering, 06-02-1922.
 138 idem, 20-03-1923.
 139 Brief B. en W. gem. Ede aan Plaatselijke Commissie d.d. 11-02-1924, in: archief Plaatselijke Commissie, in: archief gem. Ede.
 140 Brief lid Plaatselijke Commissie aan B. en W. gem. Ede, d.d. 21-04-1923; in: idem.
 141 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede, 28-04-1914, 9.
 142 Artikel 184 van de l.o.-wet 1920, in: P. Laban, J.C. Ligtoet, a.w., 50.
 143 Plaatselijke Commissie, enz., notulen commissievergadering, 09-06-1926.
 144 ibidem.
 145 Verslag gemeenteraadsvergadering Ede, 28-10-1936, 156.

Nu lid worden van de Vereniging Oud Ede betekent:

- * steun geven aan het streven historisch waardevolle zaken te bewaren en te beschermen
- * het recht op vrije toegang tot het Historisch Museum Ede
- * uitgenodigd worden voor interessante lezingen en excursies
- * toezending van het kwartaalblad *De Zandloper*

De kosten van het lidmaatschap bedragen f 20,- per jaar.

Aanmelding kan schriftelijk bij het secretariaat van de Vereniging Oud Ede, Museumplein 7, 6711 NA Ede of telefonisch (0318) 61 95 54.

SCHILDERWERKEN
KAMMINGA BV

maanderweg 74 - 6711 ng ede - tel. 0318 - 618522
fax 0318 - 650007

- ⊗ schilderwerken
- ⊗ wandafwerking
- ⊗ glasservice
- ⊗ speciale vloercoatings
- ⊗ houtrot-renovatiesystems
- ⊗ betonreparatie
- ⊗ 10 jaar Garant-Plan

de glans van kwaliteit

De Boek- en Kunsthandel
"Het Wapen van Ede"

Fa. Th. Menger

houdt zich aanbevolen voor de levering
van ALLE
Binnen- en Buitenlandse Boekwerken

Inlichtingen worden steeds gaarne verstrekt

HET WAPEN VAN EDE
boekhandel pel
HOFLEVERANCIER

GROTESTRAAT 91 - EDE

T
O
E
N
E
N
U

SINDS 1849

Familiedrukwerk, handelsdrukwerk,
periodieken, brochures en folders

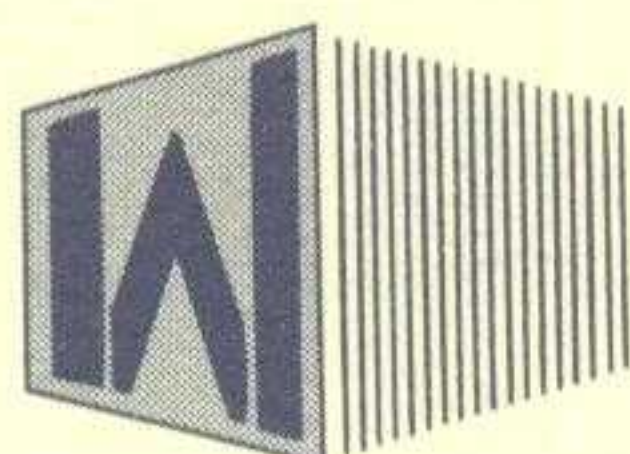
met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

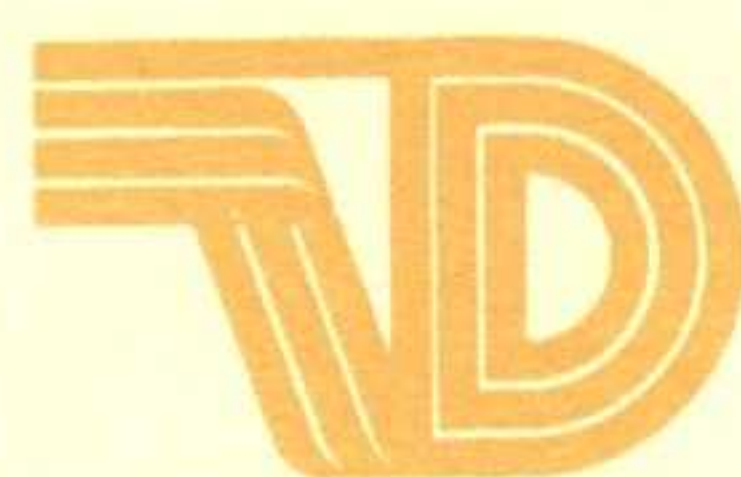

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

**Geen project
of kantoor
is ons te groot!
En geen winkel
te klein!**

Ook dit project,
Historisch Museum Ede
is verzorgd door:

VAN DIJK B.V.

INTERIEUR
VERZORGING
ZANDBLAAN 16 - 6717 LP EDE
TELEFOON (0318) 632 359